

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

**Факультет геології, географії, рекреації і туризму
Кафедра фізичної географії та картографії**

До захисту допустити
Зав. кафедри _____ доцент **Анатолій БАЙНАЗАРОВ**
« ____ » _____ 2024 р.

ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНІ ВИДИ ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТТЯ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

Виконала: студентка 2 курсу, д.ф.н.
групи ГА-21

Спеціальність: 106 Географія

Освітня програма: Географія рекреації та
туризму

Мезенцева Олена Андріївна

Науковий керівник:

проф. Куліш Сергій Миколайович

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

_____ *Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ*
_____ *Секретар ЕК Олена ПЕДЬ*
« ____ » _____ 2024 р.

Харків - 2024

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНІ ВИДИ ТУРИЗМУ НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ	6
1.1. Роль туризму у досягненні Глобальних цілей сталого розвитку.....	6
1.2. Туризм як галузь зеленої економіки.....	11
1.3. Екологізація туристичної діяльності: поняттєво- термінологічний апарат.....	15
1.4. Вимоги до ресурсної бази екологоорієнтованих видів туризму	24
1.5. Екологізація туристичної діяльності: досвід і перспективи.....	29
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	34
2.1. Загально-географічні передумови розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області.....	34
2.2. Природні передумови розвитку екологоорієнтованих видів туризму.....	37
2.3. Матеріальна і нематеріальна культурна спадщина Закарпаття як ресурс для екологоорієнтованих видів туризму.....	47
2.4. Допоміжні елементи екологоорієнтованих видів туризму.....	49
РОЗДІЛ 3. ГЕОПЛАНУВАННЯ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНОГО ТУРИЗМУ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	53
3.1. Аналіз програм розвитку туризму Закарпатської області та окремих її адміністративних одиниць.....	55
3.2. Програма розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області.....	60
3.3. Екологоорієнтований туристичний кластер Закарпатської області.....	66
3.4. Екологоорієнтований туристичний кластер «Синевирський»	72
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	89
ДОДАТОК А.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. Визначення напрямків подальшого розвитку людства окреслює провідні теми сучасних досліджень в усіх країнах. Наскрізною ниткою проходить через них ідея сталого / збалансованого розвитку територіальних громад. Цей складний процес має бути забезпечений у трьох компонентах: економічній, екологічній, соціальній. Це забезпечить зростання добробуту, збереження біорізноманіття, покращення показників розвитку території.

Закарпатська область України – унікальна територія завдяки своєму географічному положенню і природному багатству. Прикордонне положення сприяє пришвидшеному обміну ідеями і новітніми практиками з іншими європейськими державами. Наявність багатого природного, етнокультурного потенціалу сприяє розвитку туризму, а думки про майбутнє приводять до впровадження ідей сталого розвитку у туризм. Саме туристична галузь, окремі види якої вже тривалий час орієнтуються на дотримання принципів збалансованого розвитку, може покласти початок переходу громад на дотримання засад збалансованого розвитку як кроку до реалізації Глобальних цілей сталого розвитку людства.

Євроінтеграційна політика держави і орієнтація на резолюції ООН, тісні зв'язки Закарпатської області у сфері туризму з іншими країнами-сусідами, багатий за різноманітністю і площею природно-заповідний фонд Карпатського гірського масиву можуть комплексно вплинути на зміни у суспільстві, забезпечуючи партнерство інтересів різних суб'єктів громади, з метою створення сприятливих умов для підвищення стандартів життя, зокрема відпочинку, збереження природної і етнокультурної спадщини для майбутніх поколінь, отримання економічного прибутку від активізації одного з найбільш популярного різновиду туризму у сучасному світі – екологоорієнтованого. Головне – така діяльність буде сприяти гармонійному, прогресивному і тривалому розвитку громад без втрати якості послуг, що

надаються, у відповідності до міжнародних норм і європейських стандартів. Саме такі аспекти і положення обумовлюють **актуальність тематики дослідження**.

Метою роботи є стратегічне геопланування розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області на засадах сталого розвитку.

Серед завдань даної роботи постають такі:

1. Вивчення теоретичних засад сталого розвитку та можливостей їх застосування у туристичній галузі.
2. Визначення обсягу поняття екологоорієнтовані види туризму.
3. Аналіз туристичного потенціалу Закарпатської області з метою виявлення можливостей залучення до екологоорієнтованих видів туризму.
4. Розробка проєкту Регіональної програми розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області на основі аналізу стратегічних планувальних цільових документів Закарпатської області та її адміністративних одиниць.
5. Геопланування мережі екологоорієнтованих туристичних кластерів Закарпатської області із подальшим проєктування моделі екологоорієнтованого туристичного кластеру «Синевирський».

Об'єктом дослідження є процеси та умови збалансованого розвитку туризму у Закарпатській області на засадах сталого розвитку.

Предметом дослідження виступають екологоорієнтовані види туристичних активностей, які охоплюються безпосередньо екологічний туризм, а також сільський, зелений, спортивний та їх різновиди.

Методи дослідження: аналіз під час вивчення особливостей Стратегій регіонального розвитку і Регіональних програм розвитку туризму, порівняння під час критичного огляду термінологічних понять; формально-логічний метод під час геопланування мережі екологоорієнтованих туристичних кластерів у Закарпатській області, факторний аналіз для

виявлення факторів, що впливають на можливості розвитку екологоорієнтованих видів туристичних активностей.

Теоретико-методологічними передумовами виконання магістерського дослідження були наукові та популяризаційні публікації Г. І. Архіпової, В. О. Бойко, К. Г. Бриля, О. А. Воробйової, В. Р. Ковалишина, М. М. Костриці, А. В. Мельника, Н. Паньків та інших географів, туризмознавців, економістів.

Кваліфікаційна робота магістра є продовженням кваліфікаційної роботи бакалавра, тільки з теми, що більше розширена за обсягом розуміння і принципом функціонування ніж екологічний туризм. При цьому ресурсна база розвитку екологічного і екологоорієнтованих видів туризму майже є незмінною. Тому частину результатів, отриманих у межах бакалаврської роботи, ми використали зараз. Це частково характеристика туристичних ресурсів і здійснена нами оцінка доступності територій природно-заповідного фонду, на основі якої будуються наші наступні дослідження.

Структура роботи складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел (75 найменувань). Загальний обсяг – 88 сторінок, містить 41 ілюстрацію, 4 таблиці, супроводжується 1 додатком.

РОЗДІЛ 1. ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНІ ВИДИ ТУРИЗМУ НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

1.1. Роль туризму у досягненні Глобальних цілей сталого розвитку

Концепція сталого розвитку (рис. 1.1) надійно увійшла у міжнародні і національні нормативно-правові акти, у життя суспільства, у різні галузі національних економік. Започаткував ці ідеї український вчений, академік В. Вернадський, запропонувавши ідеї біосферно-ноосферної концепції сталого розвитку з урахуванням економічної, соціальної і екологічної складових розвитку суспільства. Саме таку позицію ми знаходимо і у міжнародних актах.

Рис. 1.1. Відображення сутності концепції сталого розвитку [69]

При цьому слід зазначити, що перехід до ідей ноосферної концепції не може відбутися без зміни мислення і світогляду, розуміння ролі кожної людини у цій глобальній справі. Сприяти цьому може розвиток туризму, зокрема його екологоорієнтованих видів як напрямку збалансованого природокористування [10].

У результаті туризм набуває рис соціо-еколого-економічного явища (рис. 1.2).

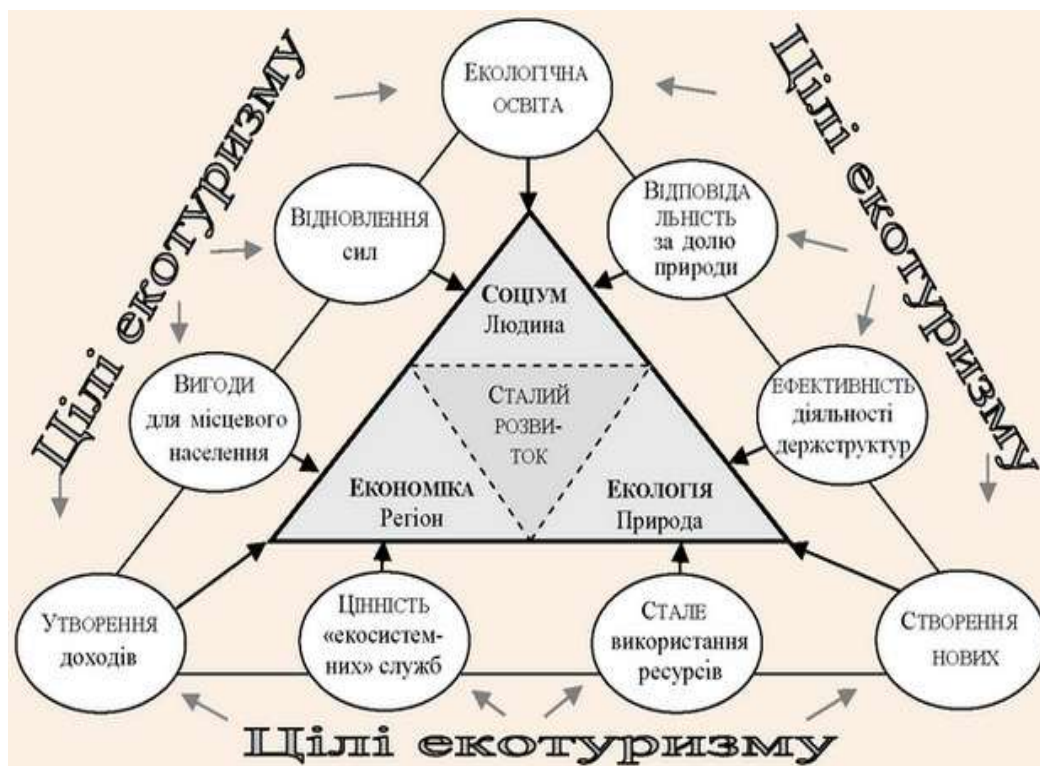

Рис. 1.2. Екотуризм як соціо-еколого-економічне явище [10]

Видатною подією у визначенні основних напрямків розвитку людства відзначився 2015 рік. Генеральна асамблея ООН ухвалила резолюцію «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року», у якій визначила на траєкторії життєстійкого розвитку 17 ключових спрямувань розвитку суспільства у цілому та кожної країни зокрема. У відповідь на це кожна країна визначила свої власні орієнтири досягнення визначених цілей, зокрема й Україна. Результатом цієї роботи стало окреслення 86 завдань розвитку економіки і суспільства, які були констатовані через більше ніж 170 показників [71].

Усім відомо, що туристична діяльність сприяє економічному зростанню регіону і країни, культурному обміну між країнами, збереженню спадщини, яка є основою для її ефективного розвитку. Тому, туризм може розглядатися як потенційний шлях реалізації окремих ідей в Україні у рамках таких цілей як *Боротьба з бідністю (Ціль сталого розвитку 1) шляхом створення робочих місць навіть у межах сільських і гірських важкодоступних територій, *Економічне зростання (Ціль сталого розвитку 8) завдяки

отриманню регіоном прибутку, пов'язаного з наданням туристичних послуг часто лагідних до природи, та пильнування конкурентоспроможності, *Скорочення нерівності (Ціль сталого розвитку 10) шляхом підвищення прибутків віддалених від центру районів,* Збереження екосистем суші (Ціль сталого розвитку 15) завдяки надходженню зборів за відвідування об'єктів природно-заповідного фонду тощо (рис. 1.3). Сама Резолюція визначила місце туризму серед таких цілей сталого розвитку як 8, 12 і 14.

Рис. 1.3. Місце туризму у реалізації Глобальних цілей сталого розвитку (визначено автором і укладено на основі [71])

Зазначимо одразу, що реалізація Цілі 14 шляхом розвитку туризму у баченні ООН не підходить для України через відсутність достатніх ресурсів для розвитку рибного господарства, аквакультури та морського туризму як провідних галузей господарства.

Аналізуючи визначені Цілі сталого розвитку у ракурсі екологоорієнтованих видів туризму, визначили, що розвиток і популяризація туризму, орієнтованого на збереження довкілля і нанесення мінімального впливу на нього, підвищення екологічної свідомості і культури населення, повністю відповідає Цілі 11 зазначеної Резолюції щодо сталого розвитку до 2030 р., а саме – Сталий розвиток міст і громад, що відображено на рис. 1.3 збільшеним колом.

Так, саме за цією ціллю Україна визначила серед інших орієнтири, спрямовані на збереження культурної і природної спадщини (завдання 11.3, де серед індикаторів-показників визначені виключно кількісні показники об'єктів, включених до відповідних реєстрів) та розробку таких стратегій місцевого розвитку, які б серед іншого забезпечували розвиток туризму, рекреації, місцевої культури (завдання 11.6). Поєднуючи ці завдання, ми бачимо, що туризм та його екологоорієнтовані види першочергово, їх розвиток, залучення і популяризація серед населення, навчання екскурсоводів і керівників туристичних груп сприятиме реалізації Глобальних цілей сталого розвитку і збалансованому розвитку територіальної громади.

Таким чином, туризм виходить за межі просто як сектору економіки і убирає у себе більш широке значення, охоплюючи економічний, культурний, соціальний та екологічний аспекти функціонування [37]. Саме завдяки визначенню туризму як чинника розвитку цивілізації та найбільшої світової індустрії [25; 37], метою якого є відновлення життєвих сил людини, пояснюється його вагома роль у наближенні до реалізації Глобальних цілей збалансованого розвитку окремої місцевості, регіону, країни, макрорегіону, світу.

Збалансований розвиток території наразі визначений як єдино можливий напрям забезпечення економічного зростання з одночасним збереженням довкілля, культурної спадщини, інтересів місцевого населення. Таким чином, є необхідність звернути увагу на відповідальні види туризму. Саме вони дозволяють досягти гармонізації соціальних, економічних та екологічних інтересів громади (рис. 1.4).

Збалансований розвиток туризму цілком відповідає принципам і Цілям сталого розвитку. Міжнародні організації, як UNWTO, на своїх офіційних вебресурсах оприлюднили рекомендації щодо сталого розвитку туризму стосовно усіх його форм і видів, включно з масовими.

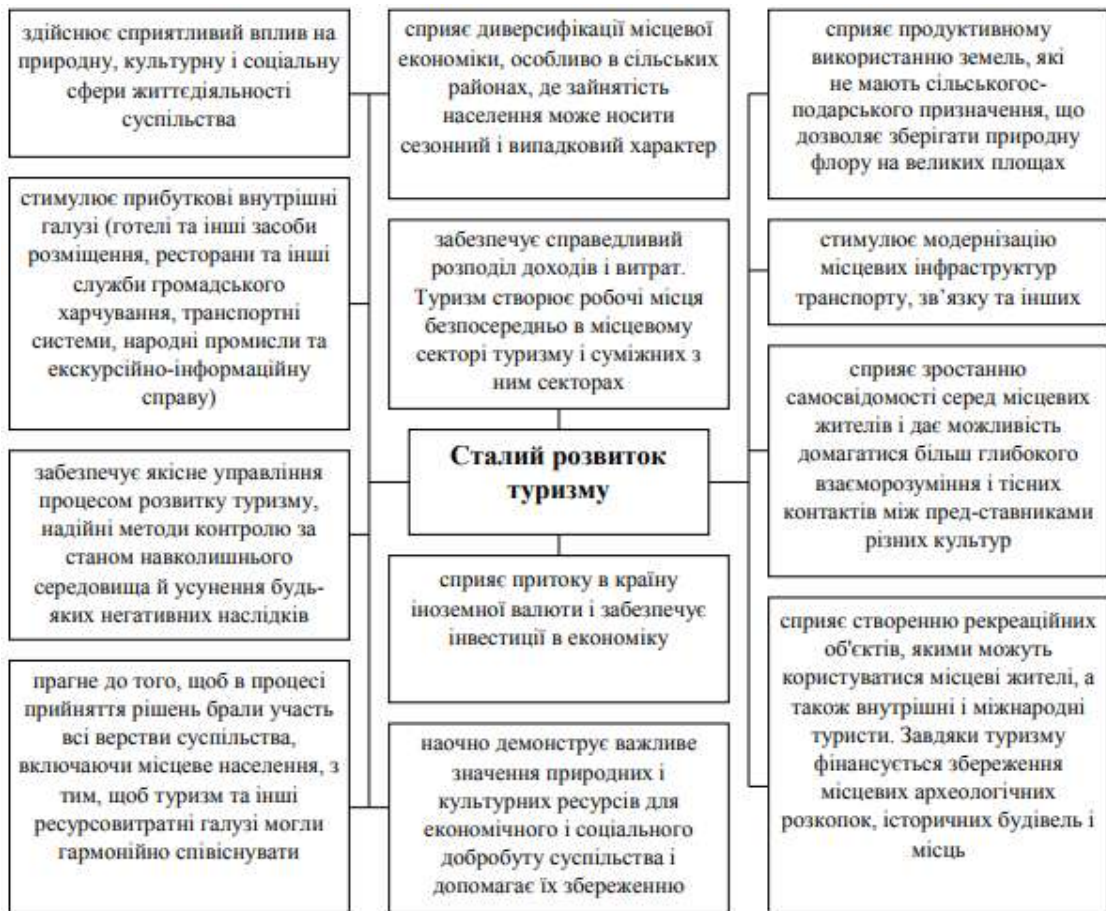

Рис. 1.4. Позитивний вплив сталого розвитку туризму на інтереси громади [28]

Був розроблений Кодекс розвитку сталого туризму, у якому UNWTO наголошувала на зменшенні впливу наслідків туристичної діяльності на довкілля і звернення уваги на збалансовані форми співіснування туристичної діяльності, безпосередньо туристів з природним і культурним середовищем [56].

Комітет з туризму та сталого розвитку (CTS) щорічно під час Асамблей обговорює питання основних напрямків розвитку туризму в аспекті глобальних екологічних змін, зокрема кліматичних, питання сертифікації та екологічні претензії у туризмі тощо [73].

Глобальна Рада сталого туризму (GSTC) визначила чотири аспекти, на які у першу чергу слід звернути увагу, говорячи про стійкість у туризмі. Це стале управління, відповідальні і зрозумілі соціально-економічні наслідки, взаємний вплив на культуру туристів та місцевого населення, вплив на

довкілля [75]. Крім цього, GSTC запропонувала критерії визначення стійкості туризму у трьох напрямках: готелі і туроператори, включно з приватним бізнесом, туристичні напрямки, подієвий напрямок туристичної діяльності. Також регулярно міжнародні організації за туристичним фахом проводять навчання щодо тематики збалансованого розвитку туризму. Таким чином, бачимо, що міжнародна професійна спільнота активно підтримує ідеї сталого розвитку туризму, що підтверджує своєчасність і актуальність тематики дослідження.

Теоретико-методичні засади дослідження туризму, з урахуванням відносної молодості туризмології як наукового і освітянського напрямку, дозволяють значно розширювати обсяг і зміст основних понять. Виключенням не є і місце концепції сталого розвитку у цій галузі, і теоретичні аспекти, пов'язані з цим. Так, наразі не є усталеним термін, який би узагальнював ті види туризму, які базуються у своєму функціонуванні на засадах збалансованого розвитку та Глобальних цілей сталого розвитку. Існують паралельно різні терміни як відповідальні види туризму, екологічно відповідальні види туризму, екологоорієнтовані види туризму, сталий розвиток туризму тощо. Навіть є публікації, у яких сталий розвиток туризму розглядається як вид туризму [40], що звісно не може бути прийнятним. Розглянемо наведені види туризму нижче по тексту (п. 1.3).

Уважають, що умовою досягнення Глобальних цілей, визначених Генеральною асамблеєю ООН, виступає зелена економіка як економічна система з екологоорієнтованим бізнесом на шляху до сталості довкілля [15]. Крім цього, роль зеленої економіки у реалізації Глобальних цілей сталого розвитку [42] майже співпадає з роллю туризму у цьому.

1.2. Туризм як галузь зеленої економіки

Концепція зеленої економіки, як наслідок започаткування Глобального зеленого нового курсу, все більше набирає обертів завдяки орієнтації на

створення умов, які забезпечували б зміцнення і збереження здоров'я (ментального і фізичного) кожного члена суспільства, формування якісного добробуту водночас з духовним і соціальним розвитком [9]. Ідеї були започатковані ще наприкінці ХХ століття у наукових працях Д. Піарса, А. Марканді, Є. Барбієра. З того часу вона активно розвивається як реакція на Концепцію сталого / збалансованого розвитку, Програму ООН з навколишнього середовища – UNEP [42], Кіотський протокол, Всесвітню хартію природи. Розглядаючи це питання на національному рівні, зазначимо, що вона цілком лягла в основу реалізації Концепції національної екологічної політики України до 2030 р. як стратегічні цілі 1 і 2, Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 р. як оперативні цілі 1.1.1., 2.2.13, розробки проєкту закону України «Про стратегію сталого розвитку України до 2030 року» як операційні цілі 2.3 і 6.1 [41].

Фахівці у галузі економіки та державного управління [9; 21; 36] розглядають зелену економіку як інструмент подальшого розвитку туристичної діяльності. Ми вважаємо, що це доволі вузький погляд на це питання. Саме екологічно орієнтовані види туристичної діяльності можуть стати інструментом реалізації політики зеленої економіки. Хоча ми повністю погоджуємося з тим, що туристична галузь у цілому має пройти шлях екологізації, більшість її видів створюють додаткове шумове забруднення, збільшення викидів вуглецевих сполук та твердих відходів, у т.ч. і пластикових упаковок.

Ураховуючи активне використання туризмом природних компонентів по окремості і ландшафту у цілому, крім зазначеного вище, слід розглянути і інші аспекти впливу туризму на довкілля, які дуже часто не є позитивними. Більшість людей і організаторів туризму вважають, що шкідливий вплив на довкілля у туризмі вчиняє транспорт і некультурна поведінка людей на природі. Але, якщо детальніше дослідити цю тематику, то виявляється, що абсолютно усі види туризму, разом з екологоорієнтованими вчиняють негативний вплив на довкілля. Питання постає тільки у їхньому ступені.

Вплив туристичної діяльності на довкілля та окремі його компоненти майже неможливо виміряти, але можна визначити на аналітичному рівні. По-перше, потрібно звернути увагу на вплив туристичної діяльності на сам ландшафт. Нормування туристичних потоків наразі відбувається тільки у межах територій, що мають певний охоронний статус – біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, національних природних парків, і то не всі ці об'єкти мають змогу нормувати туристичні потоки через свою територію.

Туристи спричиняють прямий вплив на фауну, порушуючи природні умови існування тварин і птахів (шумове забруднення, порушення місць проживання і кормової бази тощо), на флору (витоптування, виривання з коренем рослин), ґрунти (ущільнення, зменшення мікробіологічної активності, ін.), гідрографічні об'єкти (скидання нечистот у водні об'єкти, миття посуду у річках тощо) (рис. 1.5). Також слід зазначити про опосередкований вплив туристичної діяльності на довкілля через використання несертифікованих матеріалів, водо- і енергоспоживання у закладах гостинності, відходи у малодоступних, але антропогенних місцях, моторизацію транспортних засобів тощо [61].

Рис. 1.5. Бачення прямого негативного впливу туризму на природу ІІІ і його реальні приклади

На екологічний стан повітря більший вплив має транспорт, який перевозить самих туристів і забезпечує діяльність об'єктів туристичної інфраструктури. Деградація довкілля відбувається і через активне будівництво готелів, будинків відпочинку, санаторіїв, туристичних баз, прокладання доріг до них. Крім того, на популярних туристичних маршрутах можна часто зустріти засмічені місця з пластикових і скляних пляшок, пластикових стаканчиків, поліетилену тощо. Паралельно з цим слід згадати і про вирубування лісів для організації місця відпочинку серед лісового масиву, що дуже негативно відображається на ландшафтній привабливості території і призводить до зниження її естетичної атрактивності. Таким чином, підтверджується необхідність розгляду концепції зеленої економіки і у туристичній галузі.

Якщо детальніше розглядати зелену економіку, то слід зазначити ще про один важливий аспект її реалізації – це приведення до низьких показників викидів вуглецевих сполук. Саме це можна забезпечити, приділяючи увагу екологоорієнтованим видам туризму, метою розвитку яких є не тільки використання максимально збережених природних осередків, а також популяризація і формування екологічної свідомості і використання максимально екологічних видів транспорту.

Зазначимо, що у реалізації цілей зеленої економіки обов'язково слід використати можливості туризму і рекреації, бо мета саме цієї галузі третинного сектору економіки, який негласно називають «індустрією без труб», за усіма аспектами збігається з цілями зеленої економіки, зокрема результати туристичної діяльності орієнтовані на відновленні психофізіологічних сил людини, формування її культурного світогляду, отримання прибутку від реалізації туристичних послуг, зокрема і екологоорієнтованих. Ураховуючи це, туризм як галузь економіки була визначена серед 10 інших ключових секторів національної економіки [34]. Крім цього, різні види туризму пов'язані з ефективністю реалізації політики зеленої економіки і у інших секторах господарства, визначених ключовими,

наприклад, сільське господарство (сільський туризм, зелений туризм, екскурсійна діяльність, здорове екохарчування у готелях та ресторанах), рибальство (любительське рибальство, функціонування товариств рибалок), лісництво (мисливство і функціонування мисливських господарств, використання зелених масивів для організації екологоорієнтованих та активних видів туризму, рекреаційних занять), управління водними ресурсами (водні види туризму та рекреації, круїзи, відпочинковий туризм вздовж берегової лінії), транспорт (активізація велосипедного туризму, перевага велосипеда як засобу пересування у межах міста) [34].

У наукових публікаціях вже активно поширюється ідея визначення екологічного туризму як складової зеленої економіки [6], але при цьому залучення інших видів туризму, які по суті теж є екологоорієнтованими, не розглядається.

1.3. Екологізація туристичної діяльності: поняттєво-термінологічний апарат

Як вище зазначали, у межах обґрунтування теоретичних засад розвитку туризму і туристичної діяльності вже кілька десятиліть формується концепція сталого / збалансованого розвитку туризму. Усе більше дослідників розглядають групу різних видів туризму, які базуються на екологічній свідомості, бережливому ставленні до навколишнього середовища, охороні спадщини, як єдину і доволі розгалужену. Але влучна назва для них ще не була запропонована. Існують паралельно різні терміни на кшталт відповідальні види туризму, екологічно відповідальні види туризму, екологоорієнтовані види туризму, альтернативний туризм, сталий розвиток туризму тощо. А з урахуванням особливостей протікання процесу екологізації у кожній країні, то і дефініції понять, дотичних до неї, будуть різними. У чому більшість дослідників дійшли спільної думки, так це у тому, що екологічний туризм давно вийшов за межі просто окремого виду туризму.

Він позначає зараз більш широке явище, ніж просто подорожі по природних відносно незайманих територіях. Це і екологічна орієнтованість більшості сучасних туристичних продуктів, і використання екотехнологій при організації перевезень, розміщення, харчування туристів, і безумовно щадне використання природних ресурсів. Розглянемо це детальніше (дод. А).

Екологічно відповідальний туризм як назва для групи видів туризму, що відповідають такому статусу, була запропонована В. Кифяк і О. Кифяк. Саме вони визначили вперше на теренах української туризмології, що це один із полюсів розвитку зеленої економіки [28]. На їх думку, екологічно відповідальний туризм зможе забезпечити розбудову інфраструктури, розширення ділового партнерства, збільшення робочих місць. На жаль, у цьому контексті значно понижена роль екологічної і соціальної складових туризму і розглянута тільки його економічна складова.

Аналогічними є дослідження К. Бриль, який використовує термін екологічно-орієнтовані види туризму для такої групи видів як екологічний, біологічний, підтримаючий, природний, м'який, аграрний, сільський, зелений [8]. При цьому увага зосереджена на підвищенні доходів від туристичної діяльності й урахування екологічно-орієнтованого туризму при стратегічному плануванні роботи установ туристичної галузі, роблячи акцент на підвищенні відповідальності держави за поширення інформації і популяризації окремих видів туристичних ресурсів і туризму у цілому. Слід зазначити, що і сам перелік видів туризму є скоріш зібраним з різних публікацій, ніж носить риси упорядкованості.

Такий термін, але раніше на 5 років, використовують у своїх публікаціях Л. М. Шульгіна, А. І. Бондар. При цьому, навіть у межах однієї публікації [57] оперують і поняттям еко-орієнтовані види туризму, відносивши їх до альтернативного туризму. Слід зазначити, що розуміння цього напрямку туристичної діяльності у них відображає сучасні риси екологоорієнтованих видів туризму відповідно до концепції сталого /

збалансованого розвитку, зокрема наголошуючи на збереженні довкілля та етноідентичності місцевого населення.

Добрянська Н. А., Нікіфорова С. І. [13] у своїй публікації розкривають поняття еко-туризм як сукупності таких видів туристичних активностей: науковий, активний, історичний, агротуризм, подорож до природних резерватів.

Кравченко Н. О. не визначився з єдиним терміном, пропонуючи варіанти поняття. Як бачимо (рис. 1.6), види туризму, які до нього відніс, є теж неоднозначні. Зокрема група культурно-пізнавальних і наукових видів туризму [28].

Рис. 1.6. Підхід до виділення різновидів екологічного туризму Н. О. Кравченком [28]

Паньків Н. і Скрипник М. пропонують розглядати сталий еколого-зрівноважений туризм як філософію туризму та провідну стратегію його розвитку [38].

Ми вважаємо, що під екологоорієнтованими видами туризму слід розуміти насамперед ті види туризму, які формують усі три складові поняття, пов'язаних з зеленою економікою і збалансованим розвитком територій, зокрема і соціальну, і економічну, і безумовно екологічну. На це орієнтовані кілька видів туризму, які у загальній класифікації туризму підпадають під різні категорії (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Види туризму, які доцільно об'єднати до групи екологоорієнтованих видів туризму за умови виконання принципів сталого розвитку [38]

Спочатку звернемо увагу на суто екологічний туризм. Екологічний туризм найчастіше пов'язують зі сталим розвитком регіону та раціональним використанням природних ресурсів. На практиці, подорожі, визнані як екологічні, не завжди відповідають концепції сталого / збалансованого розвитку. Надмірне використання природного середовища для організації регулярної рекреаційної діяльності приносить негативні наслідки і призводить до деградації природно цінних територій. Унормовані відвідування, відповідно до принципів недопустимості рекреаційної дигресії, природно привабливої території, які поєднуються з екологічним просвітництвом, беззаперечно відносяться до екологічного туризму і забезпечують сталий розвиток території. У публікаціях поширюється точка зору щодо неототожнення екологічного туризму і сталого розвитку, але підкреслюється його роль нарівні з іншими спеціальними видами туризму для забезпечення раціонального природокористування [10].

Окремі автори підпорядковують різні види туризму одному відповідно до тематики свого дослідження. Хоча по суті ці види туризму є рівноправними при класифікації їх за метою. Так, наприклад, до меж сільського зеленого туризму увійшов і екологічний туризм серед агротуризму, відпочинкового, цільового [55]. А до екологічного туризму включають науковий, пізнавальний і рекреаційні види діяльності [10].

Серед інших видів значної уваги потребують активні види туризму, у т.ч. і спортивний туризм. Ці види туризму (пішохідний, велосипедний, водний, лижний, спелеологічний) орієнтуються на активне використання м'язів, відсутність моторних транспортних засобів, які шкодять довкіллю, спілкування з природою і бережливе до неї відношення. Останнім часом вони стали популярними не тільки серед молоді, але також і серед підприємців, які організують такі подорожі і отримують прибуток без шкоди для довкілля. Іншим різновидом цього напрямку є пригодницький туризм. Саме цей термін, а не спортивний туризм, рідше – активний туризм, зустрічається у зарубіжних публікаціях. Слід звернути увагу на ґрунтовні відмінності між ними при бажанні запозичити цей термін в українську термінологію. Спортивний туризм в Україні розглядається як вид спорту і туризму, тому висуває певні вимоги щодо маршруту, складу групи, підготовки до подорожі тощо. Активний туризм прийнято розглядати як вид туризму у природному відносно незайманому природному середовищі без використання моторних транспортних засобів, а покладаючись на свої сили і м'язи. При цьому, подорожі у спортивному туризмі є максимально автономними, у той час коли активний туризм необов'язково передбачає автономність. Пригодницький туризм ототожнюють з пригодами, програмами дозвілля з елементами ризику у природному середовищі, що передбачає залучення найбільш збережених у недоторканості природних ділянок, не переймаючись їх збереженням і впливом здійсненої туристичної діяльності.

До цієї ж групи віднесемо мисливство і рибальство як види рекреаційного дозвілля (жодним чином не браконьєрські). Окремі підприємці

створюють умови для цих напрямків рекреаційної активності, формуючи ставки, розводячи там рибу, надаючи платні послуги, пов'язані з конкретним рівнем сервісу.

Сільський і зелений види туризму теж відносимо до цієї групи. Незважаючи на те, що понад 50 років триває суперечка на сторінках наукових публікацій щодо назв для цього виду туризму, безумовно він сприятиме підтримці сільських місцевостей, популяризації сільського укладу життя водночас з комфортними умовами перебування, збереженню національних і місцевих етнотрадицій, ремесел. Розвиток цього виду туризму орієнтований на використання природного середовища, праці місцевих сільських мешканців, продукції місцевих виробників сільськогосподарської продукції, на знайомство з регіональними особливостями національної кухні.

Найчастіше використаний у наукових публікаціях інтегрований термін сільський зелений туризм [57]. За думкою окремих вчених [7] основною ресурсною базою розвитку сільського зеленого туризму виступають не сільські території, а території природно-заповідного фонду (ПЗФ). З цим ми не згодні, бо вже понад 50 років від туристичної діяльності, що орієнтований на залучення територій ПЗФ, носить назву екологічний туризм, з чим погоджуються переважна більшість дослідників [10; 45].

Хоча слід визнати, що в окремих країнах (наприклад, США) екотуризм, природничий туризм і зелений туризм є синонімами одного поняття. Цієї точки зору, тільки вже по відношенню до України, дотримується і С. І. Шахраюк-Онофрей [55], визначаючи їх синонімами по відношенню до узагальнюючого поняття – еко-орієнтованого туризму, і М. М. Костриця [26], співставляючи їх між собою. Такий підхід зазначений і у словнику з подорожей і туризму С. Медліка [58].

А в Іспанії, Франції, Італії до сільського туризму відносять відпочинок у гірській і передгірській місцевості та на узбережжях [55]. Переважна більшість фахівців сільський туризм все ж таки асоціюють виключно з сільською територією (рис. 1.8), незважаючи на її географічні особливості

місцеположення, зазначаючи про багато спільних рис між сільським і екологічним туризмом [45].

Рис. 1.8. Сутність сільського туризму [19]

В окремих країнах застосовується поняття природний туризм. Для України його, скоріш за все, можна розглядати як синонім визнаного зеленого туризму, бо мета таких подорожей одна – перебування у природному середовищі. При цьому слід зазначити, що далеко не завжди під час організації відпочинку будуть враховані інтереси довкілля, безпосередньо вплив на нього у напрямку мінімізації.

Ще однією пропозицією є використання поняття «сталий туризм» як аналогу англomовного поняття «sustainable tourism» [28]. При цьому у цій публікації автор часто ототожнює поняття сталий туризм і сталий розвиток туризму, що звісно, має різне тлумачення.

Мелько Л. Ф. [28] вважає, що сталий туризм орієнтується на стабільний розвиток суспільства з урахуванням екологічної, соціальної та економічної складової, що беззаперечно відповідає концепції сталого розвитку території (рис. 1.9).

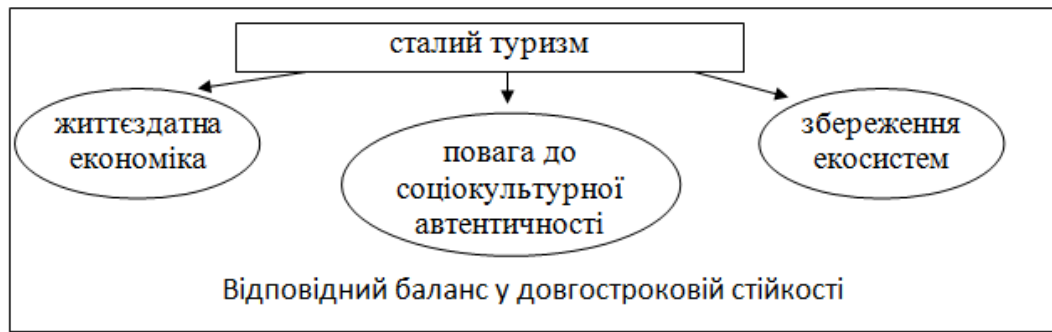

Рис. 1.9. Сутність сталого туризму (укладено автором за [28; 73])

Дмитришин М. В. [12] у своїй позиції дотримується розуміння цього явища з точки зору ООН, включаючи до обсягу поняття «сталий туризм» екологічну обізнаність, збереження довкілля та його окремих компонентів, повагу до культурного і біорізноманіття, екосистем, а також як третій компонент – покращення добробуту місцевих громад. Але при цьому серед передумов його розвитку панує виключно поверхнева думка про підтримку бізнесу, прояв солідарності, громадянську позицію. Хоча корені необхідності популяризації і актуалізації розвитку видів туризму такого спрямування лежать набагато глибше.

Окремі автори, як Ткаченко Т. І. [53], визначають основною рисою сталого розвитку туризму перехід його вираження з масового на індивідуальний, що, звісно, ніяким чином не узгоджується з поширеним поняттям сталого розвитку без звернення уваги на його характерні риси (рис. 1.9). Але такий аспект як одна з рис екологоорієнтованих видів туризму зустрічається і в інших публікаціях (рис. 1.10) [57].

Таким чином, пропонуємо під екологоорієнтованими видами туризму розуміти ті види туристичних активностей, які забезпечують туристичні потреби споживачів з одночасною мінімізацією негативного впливу на природне середовище та етнокультурний колорит, сприяють екологічному просвітництву, створюючи таким чином умови для динамічного розвитку території з одночасним збереженням цілісності і збалансованості еколого-економічної системи регіону.

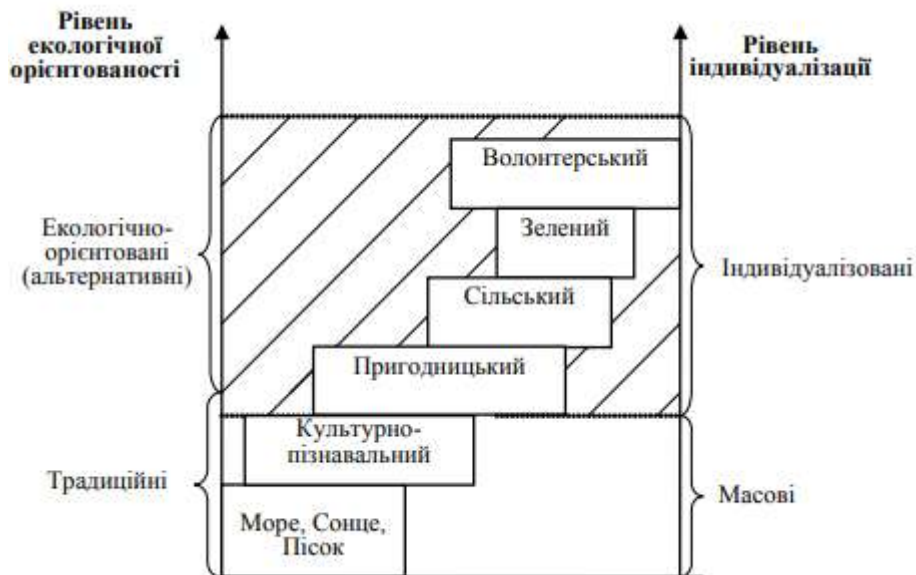

Рис. 1.10. Види туризму, співвіднесені з екологічної орієнтованістю та індивідуалізацією [57]

Серед основних відмінностей і характерних ознак назвемо:

- переважання за кількісним показником об'єктів природного походження у структурі туристичних ресурсів, використаних при створенні екологоорієнтованого туристичного продукту;
- дбайливе і відповідальне ставлення до природи і біологічного різноманіття;
- збереження і популяризація місцевої культури;
- використання екотехнологій в усіх дотичних сферах до туристичної діяльності, зокрема, транспортуванні, проживанні, харчуванні тощо;
- понижені показники ресурсоемності, енергоспоживання, викидів вуглецевих сполук;
- баланс між інтересами туристів як споживачів туристичних послуг, місцевого населення як надавачів таких послуг, бізнесу як організаторів діяльності і координації процесу;
- екологічна освіта і просвітництво, формування цілісного сприйняття екоорієнтованої поведінки.

Водночас організація екологоорієнтованих видів туризму має відповідати і таким загальним засадам організації туристичного бізнесу як

створення комфортних умов для здійснення туристичних активностей, досягнення достатніх показників економічної діяльності, зростання соціального рівня добробуту території.

1.4. Вимоги до ресурсної бази екологоорієнтованих видів туризму

Відомо, що туристичні ресурси складаються з трьох категорій: природні, історико-культурні та інфраструктурні. Ми не будемо зупинятися на загальнотеоретичній базі, яка переконливо і повноцінно висвітлена у навчальних посібниках і наукових публікаціях. Слід зазначити, що існують певні дискусії щодо обсягу кожного з цих блоків, а у цілому, у загальному розумінні думки однозначні. Воробйова О. А [10] визначає, що для розвитку екологічного туризму об'єктами інтересу виступають біоценози, природно-антропогенні та культурні ландшафти, у межах яких традиційна культура і природне середовище є нероздільними і цінними щодо збереження для наступних поколінь. Приділимо увагу більше особливостям складових ресурсної бази розвитку саме екологоорієнтованих видів туристичної діяльності.

Туризм має яскраво виражену ресурсну орієнтацію, а говорячи про екологоорієнтовані види туризму, то спостерігаємо пряму орієнтацію на природні ресурси. Тому, найбільше вимог екологоорієнтовані види туризму висувають до природної складової ресурсної бази, зокрема збереженості природного середовища. Одним із найпопулярніших об'єктів при цьому виступає потенціал ПЗФ, зокрема НПП, біосферні заповідники, РЛП, зоопарки, ботанічні сади тощо, які мають визначені на законодавчому рівні просвітницькі, рекреаційні, оздоровчі функції з обов'язковим дотриманням принципів охорони природи (рис. 1.11). Такі території є найбільш цінними як з точки зору збереження довкілля, так і щодо розвитку екологоорієнтованих видів туризму, включно з освітньою складовою.

Як правило, заповіданню підлягають території з унікальними ландшафтами або добре збереженими природними ландшафтами, що цілком співпадає з вимогами до природної ландшафтної складової туристичної потенціалу і бази розвитку більшості видів туризму, включно з його екологоорієнтованими видами. Серед основних видів занять на територіях ПЗФ, де є допустимою унормована туристична діяльність, виділяють проходження маршрутами екологічних стежок, проходження транзитом пішохідних, лижних, велосипедних спортивно-туристичних маршрутів, короткочасні прогулянки на конях, парапланеризм, балунінг та аналогічні види активного дозвілля, проведення тренувальних заходів зі скелелазіння та рафтингу тощо [10]. Проблемою при організації рекреаційної і туристичної видів діяльності може виступати ненормоване рекреаційне навантаження на такі території, що у майбутньому поступово призводить до дегресії території. Методики оцінки рекреаційного навантаження і рекреаційної ємності на сьогодні ще однозначно не розроблені.

На жаль, у наукових публікаціях дуже часто останнім часом зустрічається інформація, яка суперечить чинному законодавству або носить узагальнений характер. Так, наприклад, Топорницька М. Я. і Правдюк В. М. [54] розглядають роль заповідників у туристичній галузі на шляху до сталого співіснування, зазначаючи напрямки використання території заповідників, зокрема, при реалізації таких туристичних активностей як хайкінг, каякінг, велоспорт, активний відпочинок, культурне збагачення. Авторський колектив навіть пропонує звернути увагу на регулювання обсягу туристичних потоків в уразливих зонах – не уникати уразливих зон, а просто регулювати на них туристичні потоки. Такий підхід у популяризаційно-наукових публікаціях, на наш погляд, є неприпустимим. Поняття «заповідник» у роботі не розкрито, тому є всі підстави відносити до нього як природні, так і біосферні заповідники. Відповідно до Закону України [40], використання для таких активностей територій природних заповідників заборонено, а біосферні заповідники можуть надавати такі послуги тільки на певних територіях

відповідно до функціонального зонування. Така ситуація є наразі доволі частою, тому окреслюємо ще один напрямок подальшої роботи за тематикою розвитку екологоорієнтованого туризму та використання територій природно-заповідного фонду у туристичній діяльності – популяризація науково обґрунтованих знань про можливості розвитку екологоорієнтованих видів туризму.

Історико-культурна складова висуває менше вимог, але, з урахуванням того, що це, в основному, природні і сільські території, то її роль у популяризації місцевих особливостей етносу, є значною. При цьому потрібно звернути увагу на автентичність культурних пам'яток матеріальної і нематеріальної спадщини, уникаючи такого явища як грінвошинг.

Суттєві вимоги екологоорієнтовані види туризму висувають до інфраструктурної складової. Переважно, це такі загальні вимоги як енергоефективність, використання екологобезпечних матеріалів, відсутність небезпечних для природи відходів, зменшення викидів вуглецевих сполук у повітря шляхом використання електротранспортних засобів, дотримання принципів зеленої енергетики тощо. Так, наприклад, для готелів запроваджена міжнародна екологічна сертифікація «GreenKey». За умови успішної сертифікації готель отримує статус еко-готеля. Станом на 2020 р. в Україні було вже 9 сертифікованих еко-готелів [7], але переважно вони зосереджувалися у м. Київ (рис. 1.12). У регіонах, привабливих для розвитку екологоорієнтованих видів туризму, на жаль, відсутні такі готелі, за виключенням курорту Буковель в Івано-Франківській області. Таким чином, ми бачимо, що є певні програми, які заохочують об'єкти туристичної інфраструктури стати екологоорієнтованими, але їх місцезнаходження не співпадає з регіонами, багатими на природну спадщину. Також слід зазначити, що такий екологічний сертифікат в Україні мають готелі, які надають послуги тільки преміям-класу, що ставить під сумнів неупередженість і обґрунтованість самої сертифікації.

Рис. 1.12. Два готелі із дев'яти в Україні, що мають міжнародний екологічний сертифікат «GreenKey»: Radisson Blu Resort Bukovel, Inter Continental Hotel (світлина з сайту [72])

Також ще однією категорією засобів розміщення, які доцільно використовувати для екологоорієнтованих видів туризму, є сільські зелені садиби. Їх число коливається із року в рік, але у цілому знаходяться у межах 250-350 садиб в Україні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Сільські зелені садиби в Україні та їх характеристики (за даними [62])

регіон	кількість садиб	кількість відпочивальників	середня місткість садиб
Україна	377	82 570	13,5
Вінницька	1	35	12,0
Волинська	2	3 050	15,0
Дніпропетровська	1	265	9,0
Закарпатська	8	488	9,5
Івано-Франківська	306	55 096	12,8
Кіровоградська	2	1 669	11,5
Львівська	14	2 797	19,5
Миколаївська	4	881	23,5
Одеська	3	1 672	8,0
Полтавська	1	15	7,0
Тернопільська	6	4 088	26,5
Хмельницька	6	3 797	23,5
Черкаська	4	728	7,5
Чернівецька	16	6 974	16,2
Чернігівська	3	1 015	13,3

Гостро в Україні стоїть питання сертифікації таких садиб. Наразі жоден державний документ не підтверджує рівень надання послуг у садибах, не кажучи вже про їх екологізацію. Натомість вони можуть отримати відзнаку

«Українська гостинна садиба» від Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, яка діє протягом трьох років. Зазначена сертифікація «Зелена садиба» при оцінюванні експертом ураховує у дотримання принципів сталого розвитку, наприклад невикористання пластикових меблів, не застосовуються хімічні засоби захисту рослин, сортування сміття, використання екологічно чистих матеріалів тощо.

У цілому слід зазначити, що усі названі ресурси впливають на розвиток екологоорієнтованих видів туризму комплексно, у зв'язку один з одним. Невиконання хоча б одним видом ресурсів вимог щодо сталого розвитку нівелює всі зусилля у розвитку екологоорієнтованого туризму у цілому і навіть усієї туристичної галузі. Створення унікальних ландшафтів шляхом поєднання природної, історико-культурної та інфраструктурної складових дозволяє повноцінно забезпечити можливість кожній людині відновити свої сили.

1.5. Екологізація туристичної діяльності: досвід і перспективи

У багатьох публікаціях, починаючи з середини ХХ століття, піднімається питання впливу масового туризму на довкілля. Він проявляється у витоптування рослинності і ущільненні ґрунту, порушенні умов тиші під час періоду розмноження тварин і птахів,

Відповідно, зміна довкілля і зростання її чутливості змушують світове туристичне співтовариство шукати дієві шляхи захисту природної та історико-культурної спадщини, збереження традицій, охорони природи. Одним із шляхів вбачають посилення вимог до фахівців у галузі туризму щодо їх обізнаності у цих питаннях і здатності розробляти екологоорієнтовані туристичні продукти [3]. Саме це підкреслює важливість і своєчасність нашого дослідження у рамках сьогодення і перспектив, а зараз звернемося до наявного досвіду.

Екологоорієнтовані види туризму у США спрямовані на вивчення відпочивальниками особливостей природи і на відпочинок із естетично-емоційною метою. Австралія, яка характеризується багатством лісових масивів та різноманітною природою, теж аналогічно організовує туристичні заходи у природу [39]. Але при цьому в Австралії цей вид туристичної діяльності отримав державне визнання і має особливу підтримку на найвищому рівні влади. Це пояснюється відношенням влади до територій ПЗФ і можливостей їх використання у туризмі. Збереженням природних і заповідних територій з 1990-х рр. опікується спеціальне міністерство, яке активно підтримує і екологоорієнтовані види туризму. На початку тут було створено та сприяє збереженню природного середовища. Африка під видом екологоорієнтованих видів туризму розвиває легальне полювання на заповідних і відносно недоторканих природних територіях з одного боку, а з іншого активно сприяє створенню повноцінної мережі заповідних територій [39]. Європа активізує туризм на засадах сталого розвитку, а в Україні він більше приурочений до сільської місцевості та заповідних територій.

Ураховуючи висвітлений досвід і за аналізом джерел [12; 17] доцільно окреслити відмінні риси і особливості основного виду туризму з екологоорієнтованих – екологічного туризму (рис. 1.13, 1.14).

Рис. 1.13. Характерні особливості екологоорієнтованих видів туристичної діяльності [38]

Рис. 1.14. Сутність і характерні риси екологічного туризму [31]

У результаті узагальнення наведених фактів, прийшли до висновку, що розглядати як екологоорієнтовані види туризму суто за екологічним чи сільським туризмом є недоречним, бо обов’язково екологоорієнтовані види туризму мають базуватися на принципах економічної життєздатності, соціальної рівності, екологічної рівноваги з урахуванням екоресурсної ємності території (рис. 1.15).

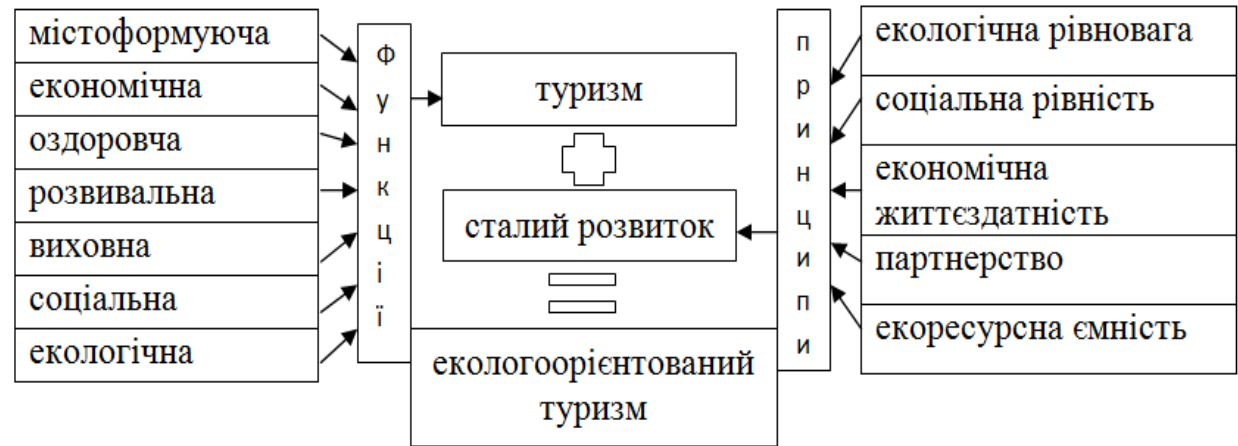

Рис. 1.15. Розуміння функцій і принципів екологоорієнтованих видів туризму (укладено автором за власними дослідженнями)

Екологоорієнтовані види туризму також можуть піддаватися SWOT-аналізу (рис. 1.16) як у теоретичному аспекті, так і за конкретною територією. У теоретичному аспекті сильною стороною є багаті природні ресурси і сприятливі природні умови, що забезпечує можливість зростання міжнародних і внутрішніх ініціатив, слабкою стороною виступає відсутність мінімальної науково-обґрунтованої бази про екологоорієнтовані види туризму, принципи їх реалізації та сформованого профілю еко-туриста, що може призводити до такої загрози як грінвошинг. Конкретні SWOT-аналізи за кожною територією, як правило, наводяться у регіональних стратегіях розвитку.

Рис. 1.16. SWOT-аналіз екологоорієнтованих видів туризму у теоретичному аспекті [38]

За різними оцінками, екологічний туризм та рекреаційні заходи на природі визначені як мета подорожі у межах 10% туристичного ринку України станом на довоєнний час [10], що є значним показником. Але далеко не всі вони відповідали зазначеним вище характеристикам. До того ж, не співвідносяться між собою дані про вагомість і площу територій ПЗФ України з рівнем розвитку суто екологічного напрямку туризму, що теж

підтверджує цю тезу. Крім цього показника, слід звернути увагу на громадську активність у регіоні, активність і всебічну діяльність співробітників установ, що виконують природоохоронні функції, бажання зберегти автентичність корінного населення, бачення візії території у цьому напрямку місцевою владою, підтримка і розуміння необхідності дотримання принципів сталого розвитку не тільки на словах, але і справою, місцевих підприємців.

Частка екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області є високою, є підтримка місцевого населення і органів влади, але переважна більшість принципів сталого розвитку при цьому не виконується, ігнорується формування екологічної свідомості місцевого населення і відпочивальників, повільними темпами йде впровадження екотехнологій у побут. Таким чином, необхідність розгляду обґрунтованої теоретичної бази на практиці є подальшим кроком нашої роботи.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Загально-географічні передумови розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області

Розміщення Закарпатської області на крайньому заході України (рис. 2.1) визначає специфіку усіх явищ і процесів, що пов'язані з розвитком екологоорієнтованих видів туристичної діяльності.

Рис. 2.1. Місцезположення Закарпатської області у межах України

Із внутрішньої сторони по відношенню до Закарпаття та державного кордону України сусідами виступають Львівська та Івано-Франківська області, окремі громади яких по межі областей є гірськими. По інший бік кордону територія Закарпатської області межує з адміністративними утвореннями Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини переважно рівнинними територіями. Слід зазначити таку особливість, що до адміністративних центрів територіальних адміністративних одиниць указаних країн відстань автомобільними трасами є меншою ніж до адміністративних центрів областей України [50]. Сусідство з кількома країнами і наявність міжнародних пунктів пропуску до кожної з них виступає позитивним моментом при визначенні перспектив розвитку міжнародних туристичних потоків. Водночас, з урахуванням різниці у рівні комфортності та співвідношення ціна/якість, таке сусідство не є сприятливим чинником для

формування центрів-рецепієнтів внутрішніх туристичних потоків. Це явище посилено наявністю Карпатського гірського масиву, тільки подолавши який можна потрапити до Закарпаття з іншої території України. Тому переважно Львівська область відтягує на себе частку туристичних потоків, спрямованих до Карпатського регіону. Саме вона займає перші позиції за багатьма туристичними показниками у Карпатському регіоні, залишаючи в аутсайдерах досліджувану територію Закарпатської області. Також на це впливає і сам розмір території Закарпатської області.

Місцезнаходження Закарпатської області є визначальним для розвитку мультикультурного середовища з відповідним різноманіттям традицій, звичаїв, обрядів, які становлять неабияку цінність з точки зору розвитку екологоорієнтованого туризму. З одного боку, вони є додатковими атракціями при проведенні екологоорієнтованих подорожей, з іншого боку – екологоорієнтовані види туризму, відповідно до своєї сутності і безпрецедентного дотримання принципів сталого / збалансованого розвитку, сприяють збереженню матеріальної і нематеріальної спадщини Закарпатської області, зокрема її самобутніх традицій у культурі та побуті, які проявляються у міксуванні ознак угорських, словацьких, польських, румунських та українських спільнот. Це проявляється і у різноманітності етнофестивалів. Першопричиною такого різноманіття є складний шлях історичного становлення і розвитку цієї території з урахуванням транскордонного положення Закарпаття. Крім цього, прикордонне положення Закарпатської області є фактором, який може сприяти розвитку міжнародного туризму у цілому. Цю область можна використовувати як майданчик для двосторонньої адаптації туристів, можливо навіть і українських організаторів туристичного бізнесу, до різних підходів, на засадах яких здійснюється розвиток туристичної діяльності.

Транспортна доступність Закарпатської області визначається теж її географічним положенням. Так, кордони України з іншими європейськими країнами, які проходять межею Закарпатської області, пролягають переважно

рівнинними територіями, мають багато пропускних пунктів, до яких підходять якісні автомагістралі. Під час воєнного стану, на жаль, ці переваги більше використовуються українськими громадянами, а не з метою залучення іноземних туристів. Якщо розглядати транспортну доступність Закарпатської області з точки зору розвитку внутрішнього екологоорієнтованого туризму, то слід зазначити певні слабкі сторони її географічного положення як гірська місцевість (з перевалами Яблунецький, Вишківський, Воловецький) вздовж східної та північно-східної межі області [14]. А у реаліях воєнного стану ще частина цієї території є закритою для відвідування і перетину, зокрема Ужоцький перевал, яким проходить автомобільна дорога Н13 Львів-Ужгород. Це означає, що частина екологоорієнтованих туристичних потоків залишиться у межах Львівської області і не доїде до Закарпаття. Крім цього, одна з найпопулярніших фотозон на цій трасі наразі є недоступною для подорожувальників.

Закарпатська область характеризується високим відсотком сільських, гірських і передгірських територій у порівнянні з іншими областями України. Аналогічна ситуація простежується і у структурі населення. Так, частка сільського населення складає не менше 70 % [1]. Відсутність прискорених темпів урбанізації сприяло збереженню традицій. І на даний момент Закарпаття може хизуватися значним рівнем збереженості етнографічних традицій, місцевої культури. Беззаперечно, це є позитивна передумова для розвитку екологоорієнтованих видів туризму щодо збагачення туристичних атракцій під час подорожування. Але також потрібно ураховувати, що Карпатську гірську частину Закарпатської області, термальні курорти Закарпаття досить часто відвідують іноземці завдяки близькому місцеположенню області до кордону, багатству міжнародних зв'язків і складній історії розвитку. І тому збереження культурної спадщини сприяє адаптації туристів з Угорщини, Словаччини, Польщі, Румунії на українських землях.

Однією з позитивних властивостей Закарпатської області є низький рівень антропогенного забруднення довкілля у зрівнянні з іншими областями України. Цьому сприяє переважно гірська місцевість (незручність опанування) і значна залісненість території (своєрідні фільтри повітря), незначна концентрація промислових виробництв, але загострює ситуацію транзитне положення, яке викликає підвищені транспортні потоки. Найкраща ситуація за цим показником спостерігається у Берегівському і Рахівському районах завдяки географічному розташуванню, зумовленому віддаленим розташуванням від основних транспортних шляхів сполучення, і орографічним характеристикам (підвищені ділянки, а не улоговина). Водночас протилежними показниками, а саме найбільшим рівнем антропогенного забруднення довкілля, характеризується Ужгородський район Закарпатської області. Знаходячись в улоговині, оточений гірськими хребтами, будучи провідним транзитним центром і економічним ядром Закарпатської області, він концентрує до 50 % сумарного обсягу шкідливих викидів в атмосферне повітря [14]. За період з 2015 р. до сьогоднішнього дня Закарпатська область показує позитивну тенденцію до зниження викидів забруднюючих речовин: їх обсяг скоротився більше ніж удвічі. Основним джерелом забруднення залишається транспорт і галузі економіки, що з ним пов'язані.

2.2. Природні передумови розвитку екологоорієнтованих видів туризму

Переважну більшість природних туристичних особливостей Закарпатської області формують орографічні характеристики території. Саме вони є переважно визначальними і для розвитку активних видів екологоорієнтованого туризму. Більше 2/3 території Закарпаття, незважаючи на назву, є гірськими [33] і відносяться до таких гірських хребтів як Верховинський, Свидовецький, Чорногорський, Горгани. Вони мають різне просторове розташування, що забезпечує комфортні кліматичні показники

для розвитку цілорічного відпочинку. Хребти перемежуються полонинами, які є більш розвинутими у плані туристичної інфраструктури і розвитку туризму у цілому. Серед них слід відзначити як туристоорієнтованих полонини Рівна, Красна, Боржава, Свидовець (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Полонини Красна і Боржава [64]

Переважно гірський характер місцевості не є сприятливим фактором для розвитку промисловості, але водночас є визначальним чинником формування широкої мережі територій ПЗФ, за кількісним і ціннісним показником якої Закарпатська область є лідером серед інших областей України. Відносна недоступність гірських територій і складність їх освоєння сприяють збалансованому використанню навколишнього середовища і, відповідно, розвитку екологоорієнтованих видів туризму, а з іншого боку несанкціоновані вирубки лісових масивів (рис. 2.3) загострюють екологічну ситуацію в області, посилюючи частоту зсувів і затоплень.

Рис. 2.3. Втрата лісових масивів у Закарпатській області внаслідок незаконних вирубок [47]

1/3 території Закарпатської області орографічно належить до Закарпатської низовини як складової частини Середньо-дунайської низовини (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Орографічні особливості Закарпатської області [65]

Окреслені особливості рельєфу визначають і особливості кліматичних умов, які, у результаті сумісної дії усіх чинників, є сприятливими для розвитку цілорічного розвитку туристичної діяльності [1], у т.ч. і екологоорієнтованих її видів.

Аналізуючи географічне положення і витягнутість Румунських гір, Українсько-Карпатських хребтів, Татрів, зазначимо, що вони захищають область від надмірного і раптового надходження повітряних мас з півночі і півдня, водночас відкриваючи можливість вільного заходження повітряних мас з заходу, що забезпечує найкращу кліматичну адаптацію для європейських туристів.

Ураховуючи, що екологоорієнтовані види туризму є популярними у Європі, то визначимо Закарпатську область як одну з найбільш сприятливих за кліматичними показниками (рис. 2.5) для розвитку екологоорієнтованих видів туризму.

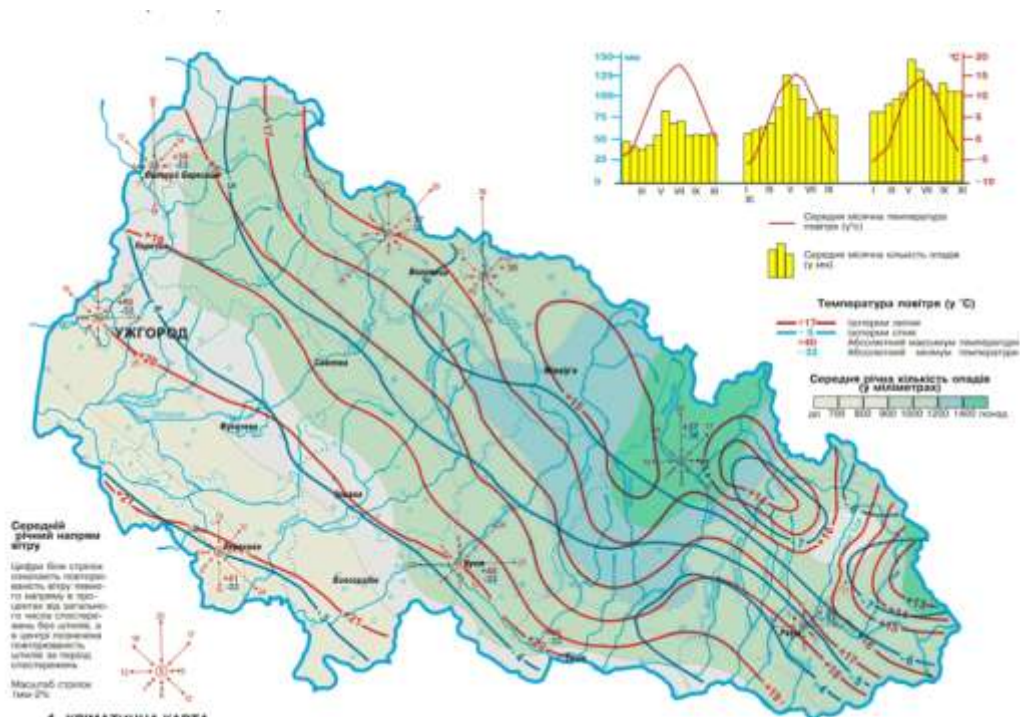

Рис. 2.5. Кліматичні умови Закарпаття [18]

Є певні обмеження щодо їх сприятливості за сезонами року для гірської території (наприклад, у ранньовесняний період з підвищеною вірогідністю небезпеки, пов'язаної зі сходженням лавин), але водночас у цей же період сприятливими кліматичними показниками характеризується територія у межах Закарпатської низовини. Таким чином, екологоорієнтовані види туризму доцільно розвивати цілорічно, включно з міжсезонним періодом завдяки різноквітучій тривалій весні, неспекотному «європейському» літу, м'якій «європейській» зимі, теплій осені, відсутності різкоконтинентальності. Область характеризується підвищеною (порівняно з середніми по Україні показниками) зволоженістю, але саме вона спричинює відсутність екстремальних показників температурного режиму взимку та влітку. Сніговий покрив характерний виключно для гірських територій, у межах яких є сприятливим чинником для забезпечення розвитку зимових видів екологоорієнтованих видів туризму. Найкомфортнішою територією для їх розвитку визнають Полонинсько-Чорногірський масив [46].

Розвиток окремих видів екологоорієнтованих видів туризму напряму залежить від наявності водних об'єктів, але для більшості видів все ж таки є додатковим атрактивним фактором місцевості. Ураховуючи неспекотне літо,

то переважно вони забезпечують додаткові переваги місцевості, а не основні. Водні ресурси Закарпатської області складають річки (переважно басейну Тиси) та водоспади на них (об'єкти фотосесій), озера (багато гірських), джерела мінеральних вод (забезпечують чистою питною водою під час активних подорожей), термальні джерела (основа для розвитку санаторної галузі).

Закарпатська область характеризується найбільшою густотою річкової мережі, з урахуванням малих гірських річок. Найбільш протяжними у межах області (довжина не менше 90 км) є річки Боржава, Латориця, Уж, Тересля, Ріка (рис. 2.6). Вони характеризуються поєднанням гірського характеру у верхній течії і рівнинного характеру у межах Закарпатської низовини, що сприяє розвитку таких різноманітних водних активностей як сплав на каное і байдарках, відпочинок на березі, фототуризм тощо. Слід зазначити, що ці річки мають незначний антропогенний вплив, характеризуються сприятливим екологічним станом, але існують виклики забруднення стічними водами житлово-комунальних підприємств [14].

Рис. 2.6. Річки території Закарпаття, які доцільно залучати для розвитку екологоорієнтованих видів туризму: а) Тиса, б) Ріка, в) Іршава [74]

Озера Закарпатської області представлені об'єктами різного походження. Так, серед озер, які визначаються мальовничістю, слід відзначити озера льодовикового походження, зокрема Апшинець і Драгобратське. Озеро загатного походження Синевир (рис. 2.7) слід відзначити як найбільш популярне серед згаданих, особливо коли мова йде про екологоорієнтовані види туризму, бо розташоване у межах ПЗФ і

купання у ньому заборонено. Якщо розглядати озера, сприятливі для організації купання, пляжного озерного відпочинку, грязе- і солеоздоровлення, то слід згадати озера карстового походження. Це Солотвинські озера у Тячівському районі і Дийда (рис. 2.7) у Берегівському районі Закарпатської області. Також мають сприятливі властивості для купання, риболовлі, підводного плавання, пляжного відпочинку озера кар'єрного походження, серед яких характеристиками відрізняються Мукачівський кар'єр і озеро Велятино у Хустському районі. Найменше представлені озера вулканічного походження, наприклад, Липчанське озеро, яке знаходиться серед лісів, підвищуючи тим самим свою рекреаційну значущість, незважаючи на мінімальну рекреаційну інфраструктуру навколо.

Рис. 2.7. Закарпатські озера: Синевир, Дийда [74]

Джерела столових лікувальних вод (майже 40 джерел – у Кадастрі мінеральних вод України як такі, що мають промисловий інтерес, більше 60 розроблених і біля 300 вивчених із більше як 600 джерел [64; 70]) є додатковим ресурсом розвитку екологоорієнтованих видів туризму. За цим показником Закарпатська область є серед абсолютних лідерів в Україні. Найбільш популярними серед них є Поляна Квасова, Свалява, Лужанська.

Термальні води є не настільки поширеними, але мають більшу популярність серед відпочивальників. Серед центрів слід назвати Берегове, Велятино, Мукачево, Довге, Косино (рис. 2.8). Окремі з них працюють цілорічно, що є вагомою перевагою для туристичної галузі. Більшість джерел термальних вод мають унікальний хімічний склад (кремнієво-азото-

вуглекисло-хлоридно-натрієво-бромно-йодистий або їх окремі сполучення) , що здійснює лікувальний і терапевтичний вплив на організм людини. З точки зору розвитку екологоорієнтованих видів туризму найбільш цінними будуть родовища Довгого, Велятина.

Рис. 2.8. Території термальних джерел Закарпатської області на карті і на місцевості [43; з відкритих джерел]

Робота санаторних установ і спа-комплексів на їх основі у майбутньому може стати базою для сталого розвитку туризму і впровадження елементів зеленої економіки. Наразі вони не відповідають вимогам зеленої економіки, хоча підтримують її політику. Таким чином, бальнеологічні ресурси слід розглядати як один із елементів потенційної ресурсної бази розвитку екологоорієнтованих видів туризму, особливо з урахуванням того, що вони створюють особливу унікальність Закарпатській області, що слугуватиме додатковим фактором її туристичної популяризації.

Закарпатська область характеризується значною залісненістю території (переважно твердолистяні породи), що підвищує значущість біотичних ресурсів. Саме до цієї групи природних туристичних ресурсів Закарпатської області відноситься і об'єкт світової спадщини ЮНЕСКО – букові праліси Карпат, елемент Карпатського біосферного заповідника – Долина нарцисів, цвітіння крокусів у горах. Крім цього, карпатські схили багаті на такі ягоди як чорниця, ялівець, брусниця, глід.

Території ПЗФ Закарпатської області складають значну мережу, яка охоплює 15 % території, що суттєво перевищує середній показник по Україні у 4 %. Розподіл заповідних територій між районами є нерівномірний

(рис. 2.9). У кваліфікаційній роботі бакалавра представлений був детальний аналіз територій ПЗФ, які доцільно залучати до розвитку екологічного туризму, тому зараз ми наведемо загальну характеристику цієї категорії туристичних ресурсів, розширивши її.

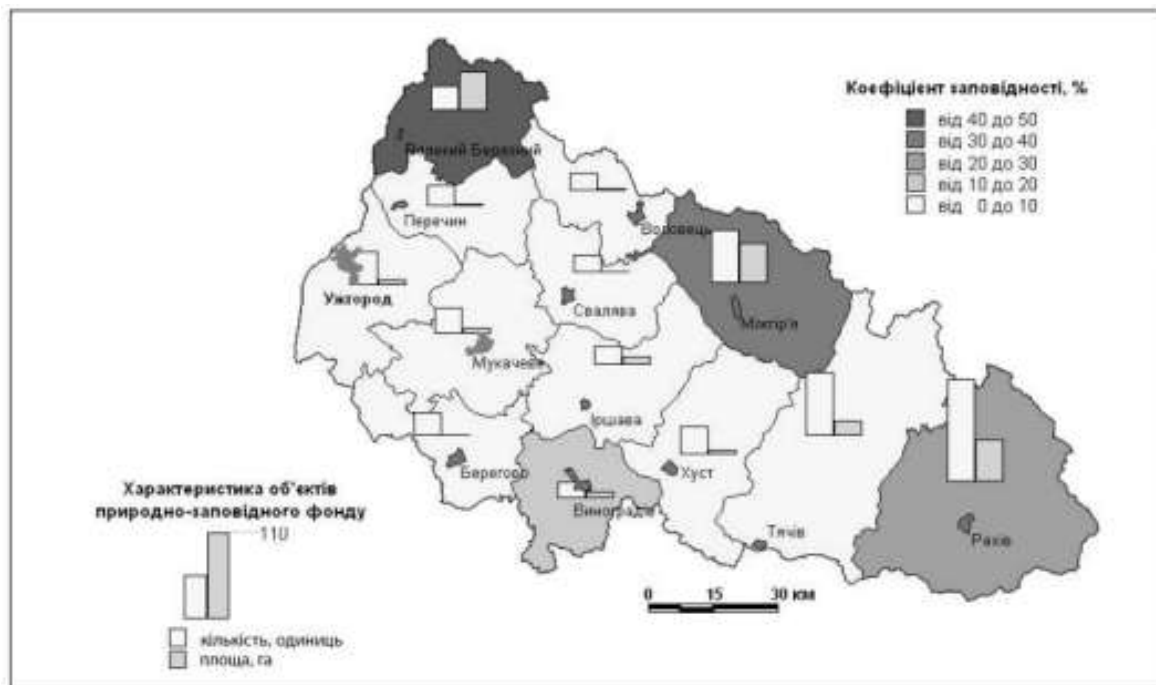

Рис. 2.9. Просторові особливості ПЗФ Закарпатської області [29]

Відповідно до адміністративно-територіального поділу 2020 р. найбільшим відсотком заповідності характеризуються Рахівський, Хустський і Ужгородський райони. За кількістю об'єктів і територій ПЗФ лідерами виступають Рахівський і Хустський райони.

Значна частка за кількістю об'єктів, і ще більша частка за їх площею відноситься до об'єктів і територій загальнодержавного значення. Саме вони мають найбільший потенціал для розвитку екологоорієнтованих видів туризму, які переважно орієнтуються на природні туристичні ресурси, основне місце серед яких займають території ПЗФ. Закарпатська область, внаслідок переважання гірської і відносно залісної території, володіє потужною мережею таких об'єктів і великих територій, які доцільно залучати до нормованої рекреації (рис. 2.10). Найбільші заповідні площі вкриті лісовими масивами, зокрема пралісами та квазіпралісами.

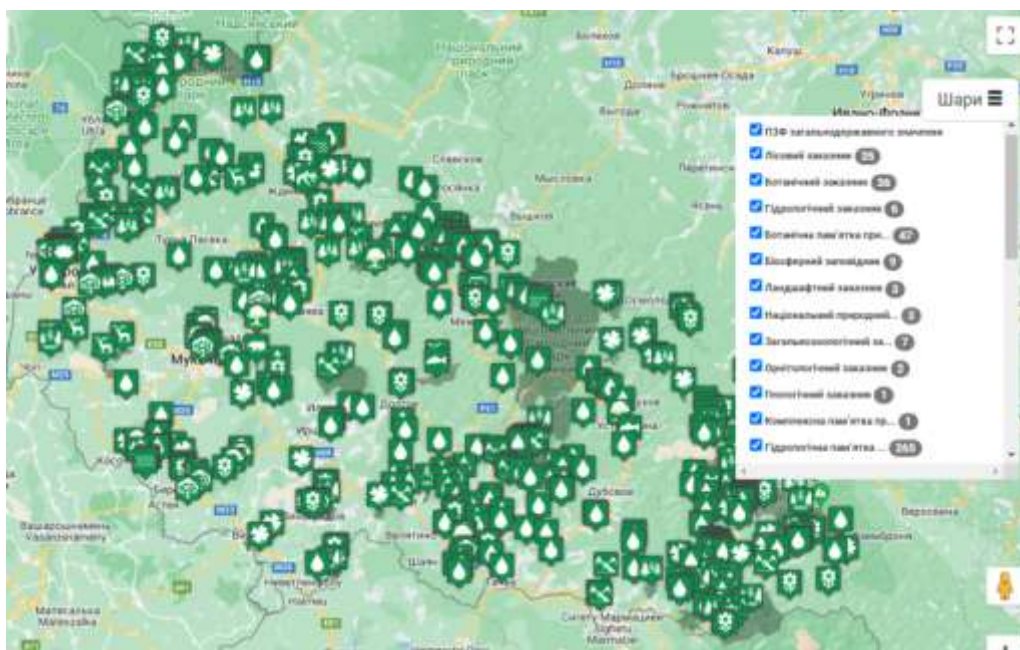

Рис. 2.10. Мережа територій ПЗФ Закарпатської області [Google Maps]

Подальшому розвитку ПЗФ в області приділяють значну увагу. Це віддзеркалюється в усіх стратегічних документах Закарпатської області (рис. 2.11), спостерігаємо її щорічне зростання.

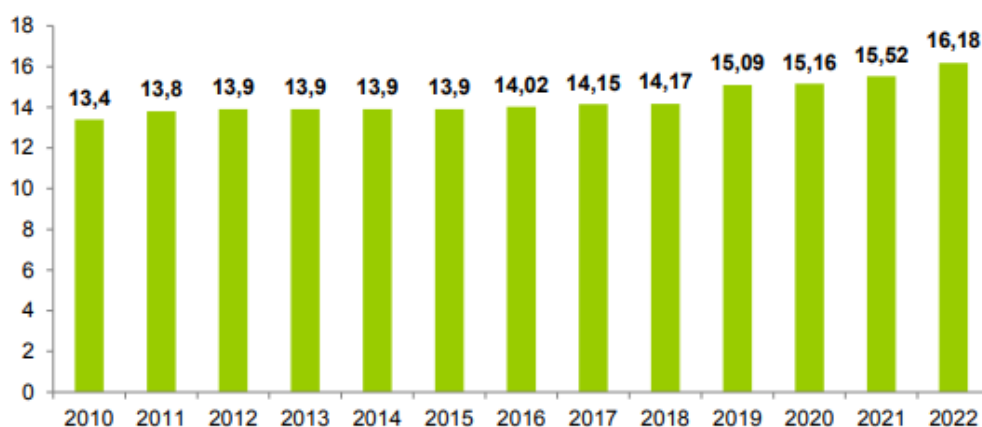

Рис. 2.11. Динаміка показника заповідності Закарпатської області (у % до загальної площі) [49]

Усі об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення мають спеціальне зонування (рис. 2.12). Так, у межах НПП «Синевир» виділені у проєкті, промарковані на місцевості, здійснюється різнорівнева охорона таких зон як заповідна (найбільш жорсткий режим, виключається з будь-яких екологоорієнтованих активностей як масового, так і індивідуального характеру), регульованої рекреації (найбільша за площею і найбільш

адаптована для екологоорієнтованих активностей), стаціонарної рекреації (призначена для організації одно- або кількоденних відпочинкових заходів, найбільш адаптована під масові заходи у межах функціонування екологоорієнтованого туристичного кластера), господарська (з майже необмеженим переліком видів екологоорієнтованих активностей).

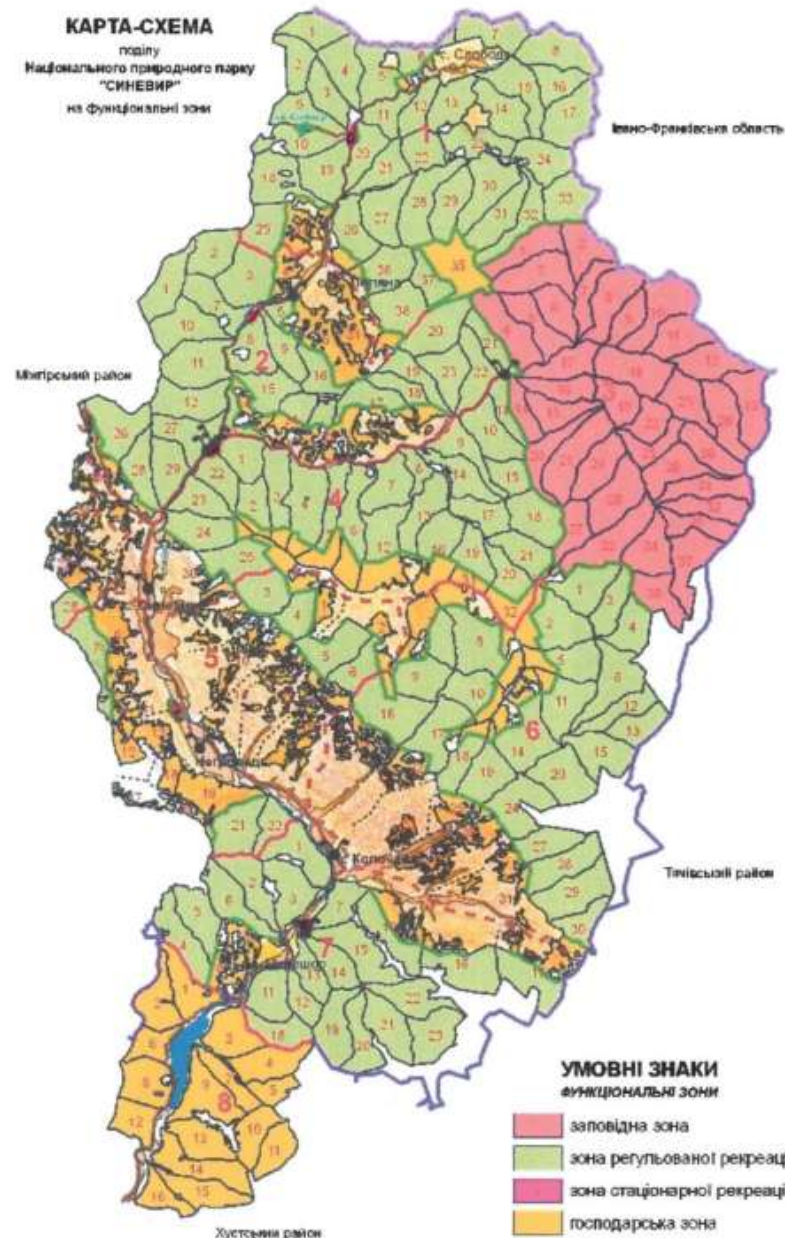

Рис. 2.12. Зонування НПП «Синевир» [35]

Якщо аналізувати туристичні потоки до об'єктів ПЗФ Закарпатської області, то найбільшим попитом характеризується теж НПП «Синевир» (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Статистика відвідування територій ПЗФ високого рівня заповідання, 2022 р. [43]

2.3. Матеріальна і нематеріальна культурна спадщина Закарпаття як ресурс для екологоорієнтованих видів туризму

Прикордонне розташування Закарпатської області та складна історія її розвитку зумовили унікальний історико-культурний потенціал. Його своєрідність визначається поєднанням різних етнічних культур та національних традицій, які зберігаються українцями та місцевими діаспорами угорців, румун, словаків та інших етнічних груп.

У контексті розвитку екологоорієнтованих видів туризму особливої уваги заслуговують природоохоронні території, тому першочергово слід звернути увагу на стан об'єктів культурної спадщини, що розташовані неподалік або на території таких. Іншою категорією є нематеріальна культурна спадщина, яка часто ототожнюється з сільськими населеними пунктами, тому надалі слід проаналізувати і її.

Всесвітньо визнаними культурними об'єктами є чотири старовинні дерев'яні церкви XIV-XVIII століть (рис. 2.14) у селах Ужок та Ясіня (з 16 церков ЮНЕСКО).

Рис. 2.14. Дерев'яні церкви ЮНЕСКО XIV-XVIII століть [70]

Також значний інтерес для туристів представляє Лінія Арпада – оборонні укріплення, приурочені у часовому проміжку до Другої світової війни. Окремі її об'єкти (рис. 2.15), як-то збережені бункери, офіційно як музейні локації відкриті для відвідувачів у селі Верхня Грабівниця та Музеї Лінії Арпада у Колочаві.

Рис. 2.15. Оборонні споруди на території НПП «Синевир» [70]

Окрім історичних об'єктів, на Закарпатті звертають увагу і на фестивалі як потужний ресурс подієвого туризму. Особливе місце займає етнофестиваль «На Синевир трембіти кличуть», який відбувається в однойменному НПП. Слід відзначити його вагомість і значущість у ракурсі розвитку екологоорієнтованих видів туризму, бо у своїй програмі він поєднує культурні традиції та природоохоронні ініціативи, залучаючи туристів до пізнання місцевої культури та природи.

Також потрібно звернути увагу на традиційні ремесла. Якими славиться Закарпатська область та весь Карпатський регіон. Вони відносяться до нематеріальної культурної спадщини. Для Закарпатської області слід назвати

гуцульську бриндзю, ізянське лозоплетиво, лисичівське ковальство, вовноткацтво, петрівську субітку, колочаївську ріплюнку тощо (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Нематеріальна культурна спадщина Закарпаття [66]

2.4. Допоміжні елементи екологоорієнтованих видів туризму

Забезпечення розвитку екологоорієнтованого туризму може бути реалізоване як за рахунок спеціалізованих об'єктів, так об'єктів загальнотуристичного призначення. Розглянемо детальніше особливості надання послуг з розміщення, харчування, транспортних туристичних перевезень, а також спеціальних екологоорієнтованих послуг.

Заклади розміщення є важливим елементом інфраструктурних туристичних ресурсів. Мережа таких закладів є розвиненою і представлена різноманітними типами закладів (табл. 2.1, рис. 2.17).

Таблиця 2.1

Мережа закладів розміщення у Закарпатській області [70]

Рік	Кількість туристичних та санаторно-лікувальних закладів	у т. ч. оздоровчих	у т. ч. рекреаційних	у т. ч. туристичних
2015	392	24	123	245
2016	392	24	123	245
2017	443	18	146	279
2018	445	23	103	319
2019	511	23	126	362

Найбільшу цінність для розвитку туризму становлять санаторії. Найбільш відомі розташовуються у межах Свалявського, Мукачівського,

Хустського, Тячівського районів. З точки зору розвитку екологоорієнтованих видів туризму найбільш адаптованими є сільські зелені садиби, які орієнтовані на надання екопослуг (рис. 2.18).

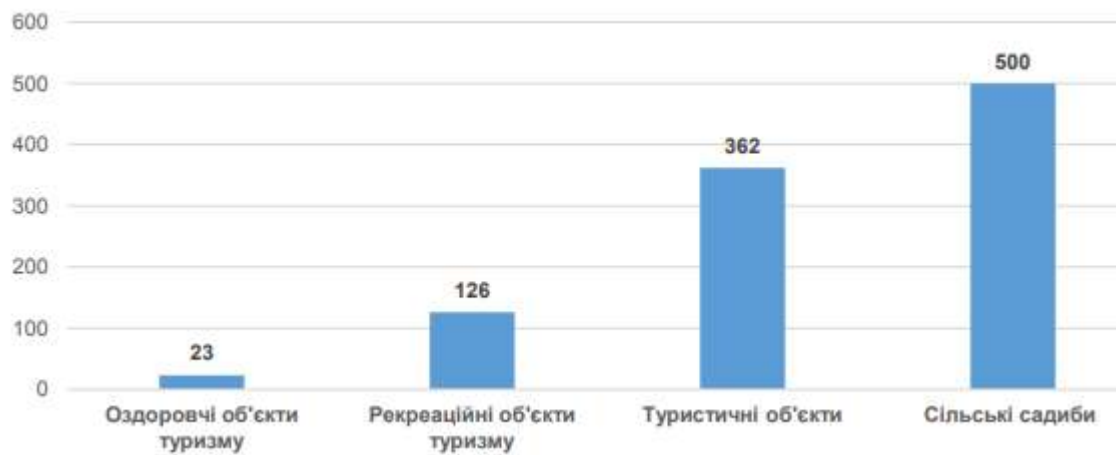

Рис. 2.17. Мережа закладів розміщення Закарпатської області [44]

Рис. 2.18. Агросадиби на карті Закарпатської області [32]

Аналізуючи статистичні дані різних джерел, констатуємо значну їх розходженість у плані наведених даних, зокрема кількості агросадиб: від 8 (табл. 1.1) до 500 (рис. 2.17), що пояснюється різним підходом до обліку їх роботи – через податки, через надання послуг, через пропозиції розміщення.

Екопросвітницька робота також відноситься до інфраструктурних елементів. Найбільш різноманітні екоосвітні послуги надають Карпатський біосферний заповідник і НПП «Синевир», вони мають і найкращу інформаційну підтримку і у мережі інтернету.

Транспортні перевезення не відповідають критеріям сталого розвитку, зеленої економіки, відповідно, екологоорієнтованих видів туризму. Вони продовжують бути одними з найбільших забруднювачів довкілля, зокрема атмосфери, з урахування викидів вихлопних газів. Хоча останніми роками спостерігається зменшення таких обсягів і темпи зростання/зниження (рис. 2.19) це підтверджують (2017 р. – 95,2, 2018 р. – 96,8, 2019 р. – 83,9) [62].

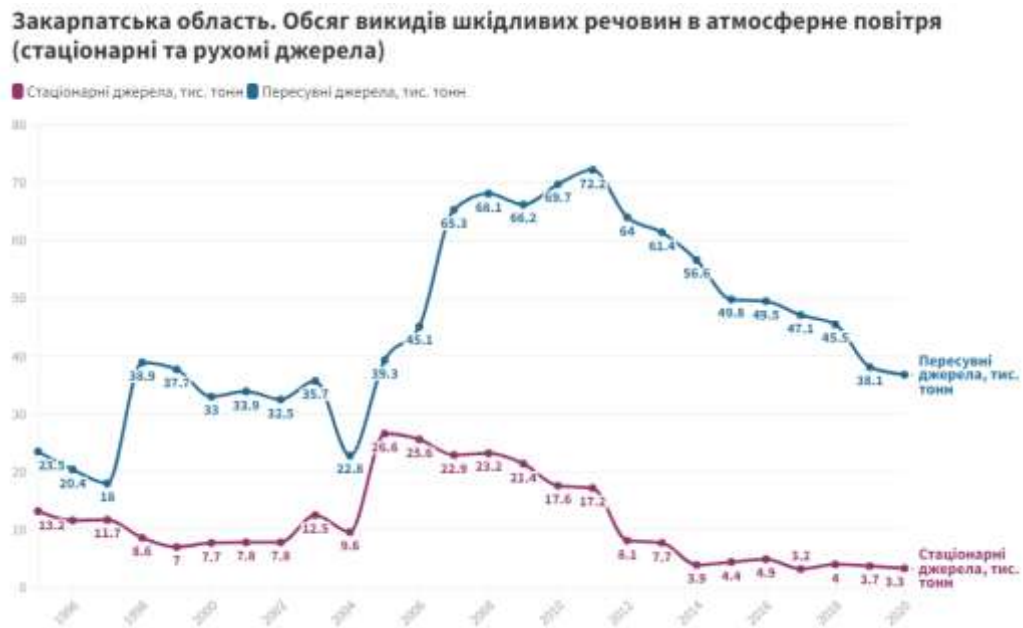

Рис. 2.19. Обсяг викидів в атмосферу (за даними [62])

Найбільш екологічноорієнтованим визнаний залізничний транспорт, частка якого у забрудненні атмосфери складає всього 2 % від загальних викидів в атмосферу. Водночас найбільш небезпечним є автомобільний транспорт (наближено до 80 % усіх викидів в атмосферу) [52]. Незважаючи на протяжні лінії залізниці, дістатися до окремих населених пунктів, до територій ПЗФ ними неможливо. Єдиним доступним видом транспортного сполучення для таких місцевостей виступає автотранспорт. Щоб він мав змогу відповідати принципам сталого розвитку, є необхідність переходу на електротранспорт або на основі водню.

Аналіз публікацій з одного боку і аналіз умов прийому гостей – з іншого боку показав, що тема екологізації надання туристичних послуг є доволі популярною як серед їх надавачів, так і серед відпочивальників. Відпочивальники часто не задаються питанням дійсної екологізації

туристичної діяльності [23], а постачальники таких туристичних послуг зводять усе до відпочинку на відносно незайманій природній території. Іноді вони посилюють цей момент організацією харчування, яке складається з місцевих страв. Рідко коли відпочивальники замислюються над сталим розвитком і тими умовами, які його забезпечують, а підприємці не мають бажання витрачати додаткові кошти на використання екологічно безпечних матеріалів для будинку, альтернативних джерел енергії для забезпечення електроживленням, перехід на електро- чи водневі транспортні засоби. Навіть якщо частково це реалізується, то не з метою привнести окремими моментами сталість у природне середовище, а для підтримки бренду [23]. У Закарпатській області таке явище є доволі поширеним і отримало спеціальну назву «грінвошинг». Звичайно, дійсно екологоорієнтовані види туризму мають не тільки дотримуватися принципів екологізації, але і сприяти поширенню екологічних знань, знань про цілі сталого розвитку, зелену економіку, формуванню екологічної свідомості. Тільки за таких умов ресурсна база екологоорієнтованих видів туристичних активностей почне дійсно працювати у зазначеному напрямку.

РОЗДІЛ 3. ГЕОПЛАНУВАННЯ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНОГО ТУРИЗМУ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Закарпатська область представлена дуже широко у наукових публікаціях, які розкривають потужність рекреаційного потенціалу і можливості розвитку туризму [1]. Особлива увага у багатьох з них приділена екологічному туризму [33], туристичній діяльності у межах Карпатської гірської території [67], туристичним послугам, які можуть надавати території ПЗФ [10]. Названі фактори мають прямий вплив на розвиток екологоорієнтованих видів туристичної діяльності, на впровадження ідей сталого / збалансованого розвитку громади, принципів зеленої економіки [23].

За результатами досліджень, проведених у Кременчуцькому національному університеті імені М. Остроградського, був оприлюднений інтегральний індекс сталого розвитку [16], за яким Закарпатська область увійшла до групи середньо-розвинених регіонів, але при цьому до підгрупи областей з рівнем розвитку нижче середнього (рис. 3.1).

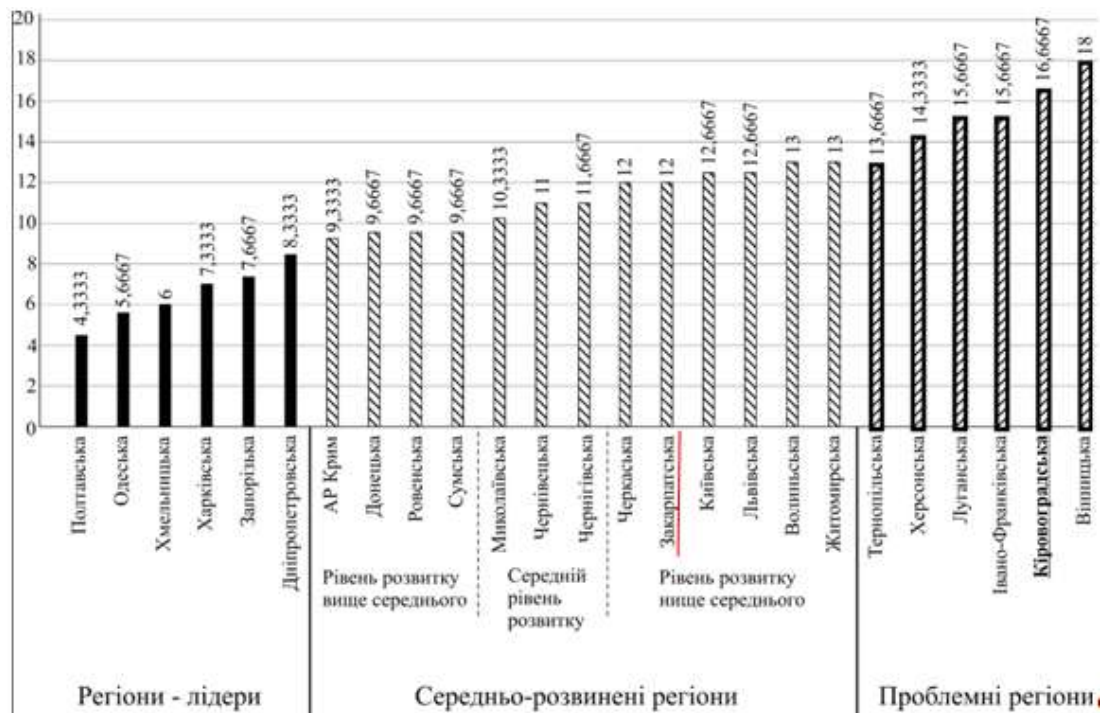

Рис. 3.1. Рейтинг областей України за рівнем сталого розвитку [16]

Цей індекс сталого розвитку враховував рейтинг області за соціальним, економічним та екологічним рівнем розвитку, які у свою чергу, були розраховані на основі сукупності показників. Таким чином, ми бачимо певну невідповідність між можливостями регіону для сталого розвитку і практичною ситуацією, яка склалася на місцевості. На нашу думку, саме розвиток екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області може стати суттєвим поштовхом для впровадження ідей зеленої економіки і в інші галузі. До того ж, слід урахувати, що за рівнем концентрації техногенної небезпеки Закарпатська область входить до групи областей з низьким рівнем (рис. 3.2) завдяки широкій мережі заповідних територій включно з територіями найвищого ціннісного рангу, низькій антропогенній перетвореності ландшафтів, незначній концентрації викидів шкідливих речовин, що теж виступає первинною потужною передумовою сталого розвитку.

Рис. 3.2. Техногенна небезпека в регіонах України [16]

Таким чином, спостерігаємо високий потенціал і вигідні передумови для розвитку екологоорієнтованих видів туризму для подальшого сталого розвитку регіону.

3.1. Аналіз програм розвитку туризму Закарпатської області та окремих її адміністративних одиниць

Розвиток регіонів України у чинних і запропонованих стратегіях сталого розвитку України як до 2020 р, так і до 2025 р. передбачає відповідальне споживання природних ресурсів, у т. ч. і туристичних, які значно відрізняються від території до території. Але, на практиці, стратегії розвитку туризму не завжди це ураховують. Так, наприклад, розроблені Програми розвитку туризму у місцевих громадах Закарпатської області слабо відрізняються від Регіональної і Державної програми розвитку туризму в курортів.

Реалізація концепції сталого розвитку та виконання Глобальних цілей сталого розвитку вимагає обов'язкового урахування регіональних особливостей територій, які було розглянуто у межах розділу 2 даної кваліфікаційної роботи. З іншого боку, стратегічне планування розвитку територій не є новим елементом у регіональному геоплануванні і базується вже на основі чинних регіональних програм сталого розвитку областей України чи окремих її районів і громад. По-третє, здатність розробляти регіональні програми сталого розвитку зазначена у стандарті підготовки магістрів за спеціальністю 106 Географія і буде нами це реалізовано на прикладі екологоорієнтованих видів туризму, а не усієї туристичної галузі.

Першим кроком при реалізації цієї ідеї був визначений нами моніторинг і аналіз чинних Програм розвитку туризму, Програм сталого розвитку регіону тощо. Такі програми мають відображати особливості території, ресурсну базу розвитку економіки, зокрема туристичної діяльності, пріоритетних її видів, окреслені сильні та слабкі сторони, шляхи вирішення

окреслених проблем. Під час навчання у межах дисципліни «Організація туристичної діяльності» був зроблений аналіз Регіональних програм розвитку туризму у Полтавській, Чернівецькій, Львівській, Черкаській областях, Стратегій і Програм регіонального розвитку і визначення місця туризму у них на прикладі Чернігівської, Житомирської, Харківської областей. На самому аналізі загальних Стратегій і Програм розвитку зупинятися не будемо, але зазначимо, що вони переважно акцентують увагу на таких аспектах туристичної діяльності як ефективне і раціональне використання природного, культурного, інфраструктурного потенціалу; партнерські зв'язки між владою, бізнесом і суспільством; створення конкурентоспроможного туристичного продукту, який би функціонував на засадах сталого розвитку. Це підтверджують і результати дослідження Шелеметьєвої Т. В. і Черванської Д. С. [56].

У цілому, рівень забезпеченості Закарпатської області різноманітними стратегіями, які прямо чи опосередковано відносяться до туристичної галузі та його екологоорієнтованих аспектів, у цілому задовільний (табл. 3.1). При цьому слід зазначити відсутність документів, орієнтованих на сталий розвиток туристичної галузі і екологічні види туризму. Незважаючи на необхідність реалізації Державної стратегії розвитку туризму та курортів до 2026 р., у якій зазначено сталий розвиток галузі, більшість регіональних аналогічних програм не охоплює повною мірою питання обмеженості ресурсів, екологічного стану довкілля, впливу на нього різних видів туристичної діяльності, негативних наслідків на соціально-культурну сферу та не звертає увагу на таку проблему як підміну істинної самобутності населення на відповідний антураж і туристичні атракції відповідної тематики. Останнє призводить не до збереження культурної спадщини, а її втрати, втрати свого коріння, етнічної самобутності.

Базовим документом для розвитку будь-якої території є Стратегія її розвитку, оскільки без стратегічного планування досягнення довгострокових цілей є неможливим.

Таблиця 3.1

Програми розвитку Закарпатської області, що торкаються сфери туризму, та питання сталого розвитку, що у них висвітлені

державна / регіональна цільова програма	роки реалізації		питання сталого розвитку і зеленої економіки
Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області	2021-2027		екологізація економіки гірських територій, екоосвіта
Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області	2021-2023	2024-2026	обговорення питань сталого розвитку на конференціях
Програма охорони культурної спадщини Закарпатської області	2021-2023	2024-2026	формування глибокої національної самосвідомості
Комплексна програма збереження і використання пам'яток культурної спадщини Закарпатської області	2016-2022	2021-2023	включення найцінніших об'єктів до списку ЮНЕСКО, паспортизація пам'яток
Програма розвитку культури Закарпатської області	2021-2023	2024-2026	чинник національної ідентичності, підтримка культури у гірських населених пунктах, екотематичні фестивалі
Державна програма розвитку регіону українських Карпат	2020-2022	-	зменшення впливу на довкілля, поєднання економічного зростання і підвищення якості життя зі збереженням ландшафтного і біологічного різноманіття, самобутньої культури

Так, оприлюднений проект «Стратегії розвитку Закарпатської області на період до 2027 року» [49], розроблений Волинським ресурсним центром. Стратегія прописана доволі детально відповідно до усталеного змісту регіональних стратегій розвитку. У ній звернено увагу на багатство природних ресурсів, розвиток гірських територій, екологічний стан в регіоні. Значна увага приділена огляду рекреаційних ресурсів Закарпатської області, їх обліку і проблем використання, але не розглянуто їх у ракурсі дотримання

принципів сталого розвитку і популяризації екологоорієнтованих видів туризму. Хоча піднімається питання про розширення площ і переліку курортних територій в урочищах Драгобрат, Синяк та ін. Єдиним пунктом, у якому зазначено певні аспекти сталого розвитку як-то необхідність поєднання економічних інтересів громади з екологічними інтересами та одночасною пріоритетністю екологізації економіки, є 1.7 «Розвиток гірських територій». Для рівнинних територій на цьому увага не акцентується. У Стратегії визначено слабкими сторонами погіршення стану природних територій, екологічної ситуації, застарілої інфраструктури, але, на жаль, не запропоновані такі шляхи вирішення цих проблем як екологізація економічної діяльності, застосування інноваційних розробок, які дозволяють дотримуватися принципів сталого розвитку, збалансоване природокористування, зменшення енергоспоживання, зменшення викидів вуглецевих сполук тощо. На екологоорієнтованість діяльності зазначено тільки для сільського господарства як унікального економічної діяльності.

Затверджена рішенням обласної ради «Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на 2021-2027 роки» [44] у цілому збігається із проєктом. Відмінністю цієї Стратегії є звернення уваги на необхідність оцінки ресурсного забезпечення туризму та у цілому на управління туристичними ресурсами, активізацію сталого розвитку туристичної сфери (тільки без визначених конкретних шляхів досягнення цього). Зазначено, що є необхідність у розробці концепції сталого розвитку сільських територій, але не визначено роль туризму при цьому.

Розглянемо рівень приділення уваги стратегічному плануванню туристичної галузі у Закарпатській області. Ключовим документом регіонального рівня є Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2024-2026 роки [43]. У програмі визначено пріоритети туристичного потенціалу, перспективні види туризму. Серед перспективних видів є такі, які можна віднести при правильній організації до екологоорієнтованих. Наприклад, лікувально-оздоровчий, спортивно-

оздоровчий, природничо-пізнавальний, сільський, екологічний, водний види туризму. Але сама програма не є орієнтованою на сталий розвиток Закарпатської області. У програмі наскрізно проходить ідея розвитку туризму, іноді робиться акцент на ефективному використанні природного і культурного потенціалу, при цьому обсяг розуміння цього терміну не розкривається. Аналогічно, загальними рисами і поверхневими фактами сформовані всі розділи зазначеної Програми, без позначення конкретних об'єктів, районів, показників. Єдиним пунктом, де згадується сталий розвиток, є розкриття видів робіт просвітницької діяльності, зокрема обмін практиками з питань сталого розвитку під час конференцій. Також взагалі відсутнє питання моніторингу за станом використовуваних природних ресурсів і покращення інфраструктури з точки зору дотримання принципів сталого розвитку. Загальне враження від Програми – продовження хижацького використання природних територій для отримання максимального прибутку від туристичної галузі.

Серед стратегічних документів окремих територіальних громад Закарпатської області слід назвати Ужгородську міську програму розвитку туризму та формування позитивного інвестиційного іміджу, Програму розвитку туристичної галузі Мукачівської міської територіальної громади, Програму розвитку туризму Рахівської міської територіальної громади, Програму розвитку туризму на території Тячівської міської територіальної громади. Вони регулярно переглядаються і перезатверджуються. Перші дві Програми орієнтовані переважно на розвиток культурного туризму, залучення туристів на численні подієві заходи. В Ужгороді звертають увагу на розвиток зеленого і екологічного туризму, а у Мукачеві – на гастрономічний. Розвиток туризму у Рахівській і Тячівській громадах передбачає підтримку саме екологоорієнтованих видів туристичної діяльності, зокрема гірськолижних і водних видів туристичних активностей відповідно, підтримку агросадиб.

Таким чином, ми бачимо, що туристична діяльність прямо або опосередковано, але орієнтується на концепцію сталого розвитку за всіма напрямками розвитку. Екологоорієнтовані види туризму потребують за таких умов більш прискіпливого розгляду і заслуговують на розробку окремої Регіональної програми їх розвитку. Таку точку зору підтримують Паньків Н. і Скрипник М. [38], визначаючи такі для цього передумови (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Передумови розробки вузько цільової Програми розвитку екологічного туризму [38]

3.2. Програма розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області

У межах виконання кваліфікаційної роботи, відповідно до компетентностей і програмних результатів навчання за ОПП «Географія рекреації та туризму», з'явилася необхідність пропозиції Стратегії розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області з погляду на її значущість у досягненні 17 Глобальних цілей сталого розвитку на регіональному рівні. З урахуванням незначної площі території і вузької спеціалізації ми пропонуємо Програму розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області.

*ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ
У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ ДО 2035 р.*

Мета програми: сприяння розвитку екологоорієнтованих видів туристичної діяльності в Закарпатській області на засадах сталого розвитку, зеленої економіки, забезпечуючи збереження довкілля, підвищення екологічної свідомості подорожувальників, функціонування туристичної інфраструктури з мінімальним впливом на природу.

Візія програми: Закарпатська область – регіон з розвиненою мережею територій ПЗФ міжнародного значення, системою екологоорієнтованих туристичних кластерів, що функціонують у межах і задля збереження довкілля, місцеві громади мають сприятливий екологічний стан, отримали поштовх до процвітання і є популярними для знайомства зі збереженою самобутньою культурою, а вітчизняні й іноземні туристи отримують унікальний туристичний досвід на просторах малозміненої природи з мінімальним впливом на довкілля.

Програма орієнтована на досягнення результатів від виконання таких завдань:

- оцінка потенціалу для розвитку екологоорієнтованих видів туризму,
- охорона і збереження довкілля для майбутніх поколінь,
- удосконалення інфраструктури у напрямку мінімальних показників забруднення довкілля,
- підвищення екологічної свідомості відпочивальників і сприяння екологічному вихованню молоді,
- розвиток мережі екологоорієнтованих туристичних маршрутів з акцентом на активні види,
- розробка моделі екологоорієнтованих туристичних кластерів,
- сприяння економічному зростанню регіону і добробуту місцевого населення завдяки збільшенню потоків вітчизняних і іноземних туристів,
- екологічний моніторинг впливу туристичної діяльності на довкілля.

Особливості території Закарпатської області: Закарпатська область є прикордонною областю України і має краще транспортне сполучення і вищу туристичну доступність з європейськими країнами, ніж з іншими областями України, що відображається у показниках туристичної діяльності. Розгалужена мережа транспортних автомагістралей, внаслідок високої транзитної властивості Закарпатської області, здійснює негативний вплив на стан довкілля і потребує першочергових заходів до приведення показників з урахуванням принципів зеленої економіки. Закарпатська область має величезний природний потенціал, який доцільно залучати до організації екологоорієнтованих видів туризму, зокрема значні площі Карпатського біосферного заповідника, національних природних парків, лідерство за кількістю і якістю термальних джерел і джерел мінеральних вод, значні площі лісів, переважно гірський рельєф. Сприятливою характеристикою є низький рівень концентрації промисловості. Історико-культурний туристичний потенціал утворений шляхом переплетіння рис української, угорської, польської, румунської культур і представлений майже усіма видами пам'яток культурної матеріальної спадщини. Окремі елементи культури представляють і нематеріальну культурну спадщину як-то гуцульська бриндзя, ізянське лозо плетиво, лисичівське ковальство, вовноткацтво, петрівська субітка, колочаївська ріплянка тощо.

Напрямки діяльності:

1. Облік і оцінка природних ресурсів, які доцільно залучати до впровадження екологоорієнтованих видів туристичної діяльності. Орієнтований у першу чергу на інвентаризацію туристично привабливих природних об'єктів: створення бази даних (з географічною прив'язкою) природних об'єктів, що можуть бути використані для розвитку екологоорієнтованого туризму, зокрема за такими категоріями як орографічні, спелеологічні, водні, лісові, ландшафтні, заповідні території); укладання карт та інших графічних інформаційно-цифрових ресурсів з детальним описом об'єктів. Другим кроком має стати паспортизація

конкретних об'єктів чи видів ресурсів з наступним створення повноцінного реєстру в електронно-картографічному вигляді. Для реалізації доцільно залучити волонтерів і студентів профільних спеціальностей університетів Закарпаття. Оцінку природних ресурсів мають виконувати профільні фахівці з початковою розробкою методики оцінки цінності ресурсів з точки зору розвитку екологоорієнтованих видів туризму.

2. Сприяння формуванню, популяризації та функціонуванню екологоорієнтованих туристичних кластерів як територій, що об'єднують території ПЗФ, місцеві туристичні підприємства, місцеві громади, пам'ятки матеріальної і нематеріальної культури, на засадах сталого розвитку. Здійснити наукове обґрунтування кластерів у Закарпатській області, трансрегіональних і трансдержавних угруповань, ядер кластерів на основі об'єктів ПЗФ на напрямків їх розвитку. Визначити вимоги до розвитку туристичної інфраструктури на засадах екологоорієнтованих видів туризму та сталого розвитку (екоготелі, екохарчування, екотранспорт, екоосвіта).

3. Просвітницька екологоорієнтована діяльність, еколого-освітні заходи туристичного спрямування, формування екологічного світогляду. За цим напрямком передбачається діяльність спрямована на формування екологічної культури місцевого населення і відпочивальників. Такі заходи можна планувати у межах рекреаційних зон НПП як-то Синевир, Ужанський, населених пунктів, на полонинах. Серед різновидів заходів приділити увагу фестивалям, конкурсам, екотаборам для учнівської молоді, спортивно-туристичним маршрутам, екскурсіям екологічними стежками. Дієвими є заходи з популяризації нематеріальної культури Закарпаття шляхом навчання окремим елементам ремесел. Розробка інтерактивних освітніх ресурсів, наприклад, мобільних за стосунків, веб-платформ з інтерактивними картами, допоможуть яскравіше представити природне біорізноманіття і культурну спадщину, закликаючи до відповідального ставлення до довкілля. Окремо слід виділити необхідність поширення науково-обґрунтованих знань про

екологоорієнтовані види туристичних активностей у розрізі сталого розвитку та досягнення його 17 Глобальних цілей.

4. Розвиток екологоорієнтованої туристичної інфраструктури має відбуватися на засадах сталого розвитку, що означає мінімізацію впливу на довкілля, розвиток громад, збереження культури. Рекомендується запровадити сертифікацію екоорієнтованих об'єктів. Серед показників можуть бути: використання екологічно чистих матеріалів будівництва, використання джерел зеленої енергетики, дизайн, що вписується у гірський ландшафт, мережа екодоріжок для заняття активними способами дозвілля, використання для перевезення туристів екологічно чистого транспорту, сортування та вивіз сміття тощо.

5. Збереження природних територій. У цій групі є кілька напрямків діяльності, які сприятимуть розвитку екологоорієнтованих видів туристичної діяльності. Найбільша за обсягом є робота з підтримки стану об'єктів і територій ПЗФ, мінімізації впливу на них туристичних потоків. Водночас правильне облаштування екологічних стежок та екологічних маршрутів (за нормами ЮНЕСКО і ВВФ), визначення періодів їх функціонування (без порушення режимів тиші), перехід на використання екологоорієнтованих технологій поліпшення благоустрою на маршрутах сприятиме збільшенню туристичних потоків з одночасною мінімізацією їх впливу на довкілля. Звернути увагу на такі території як Карпатський біосферний заповідник, НПП «Синевир», РЛП «Синяк», НПП «Зачарований край». Іншим напрямком роботи є підтримка природного стану річок і озер, їх роззахащення і відновлення. Таких регулярних заходів потребують Тиса, Боржава, Латориця. Також всі річки потребують проведення протиаводкових меліоративних заходів.

6. Відновлення територій, що потерпають від несприятливих природних процесів і нераціонального ведення господарської діяльності. У цьому напрямі діяльності першочергова увага має бути приділена курорту Солотвино, який страждає від наслідків провалля Солотвинського

солерудника. Як на додатковий ресурс для здійснення екологоорієнтованих видів туризму, слід звернути увагу на карстові печери Тячівського району, які приурочені до бескидівських схилів. Печери потребують розбору завалів, вивчення на предмет безпечності / небезпечності відвідування, організації подальших досліджень. По відновленню цих об'єктів слід порушити питання щодо надання окремим з них природоохоронного статусу.

7. Моніторинг екологічного стану територій, які є потенційними для розвитку екологоорієнтованих видів туризму, зокрема включає проведення регулярного екологічного моніторингу, визначення ступеня впливу туристичних потоків на довкілля, визначення антропогенного навантаження та рекреаційної (фізичної, психологічної, природної) ємності екомаршрутів, екоготелів та агросадиб.

Очікувані результати: збереження біорізноманіття, зростання екологоорієнтованого туристичного потоку, збільшення кількості еколого свідомих туристів, популяризація Закарпатської області як регіону зі збалансованим природокористуванням, покращення економічного добробуту з одночасним збереженням культурної самобутності.

До реалізації Програми доцільно залучати місцеві органи влади, включно з громадами, адміністрації територій ПЗФ, Закарпатський регіональний офіс проєкту USAID «Говерла», представників Агентства регіонального розвитку та транскордонного співробітництва «Закарпаття», громадські організації Закарпатської області (Мегасоціум, Активна громада), громадські організації екологічного спрямування (Екосфера, регіональна туристична організація Закарпаття), регіональний відділ Всеукраїнської спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму, місцевих активістів, місцевих надавачів туристичних послуг (зокрема, інформаційних, екскурсійних, транспортних, з розміщення і харчування тощо), здобувачів і науковців закладів вищої освіти як Ужгородський національний університет (зокрема представників Центру сталого розвитку), Мукачівський державний

університет, регіональних координаторів ПРООН із досягнення Цілей сталого розвитку.

Фінансову підтримку можна отримати за грантовими проектами, схваленими міжнародними організаціями з охорони природи (WWF UNEP), Євросоюзу, де активно підтримуються принципи сталого розвитку, від підприємців, які зацікавлені у надаванні екологоорієнтованих туристичних послуг.

3.3. Екологоорієнтований туристичний кластер Закарпатської області

Кластеризація позначає процеси концентрації об'єктів, що мають споріднений інтерес і поєднуються за ознакою територіальної близькості. Відповідно, у межах однієї адміністративної області ми можемо виділити один чи кілька туристичних кластерів певного вузького спрямування. Кластеризація, на відміну від туристичного районоутворення – практичного і некоординованого процесу, являє собою впорядкований, обґрунтований на системних засадах процес, що потребує змістовного методологічного підґрунтя, визначення спільної ресурсної бази, об'єднання знань та інновацій. У туристичній галузі кластеризація передбачає створення угруповання туристичних ресурсів, об'єктів туристичної інфраструктури, та суб'єктів, які спільно працюють для розвитку туризму в регіоні.

Екологоорієнтований туристичний кластер – це об'єднання природних та культурних туристичних ресурсів, об'єктів туристичної інфраструктури, та суб'єктів, діяльність яких спрямована на розвиток туризму з урахуванням екологічних принципів та сталого розвитку. Як основні характеристики екологоорієнтованого туристичного кластера можемо зазначити: сталий розвиток (потреби підтримки біорізноманіття), екологічну відповідальність (екологічно чисті технології та ресурси на об'єктах туристичної інфраструктури), місцева автентичність (збереження і популяризація

місцевих ресурсів нематеріальної спадщини), екопросвітництво (освітні заходи екологічної тематики).

Розглядаючи, відповідно до наведених визначень, екологоорієнтовані туристичні кластери, визначимо, що ядрами таких кластерів можуть виступати території ПЗФ. Таким чином, у межах Закарпатської області можемо виділити такі потенційні екологоорієнтовані туристичні кластери як «Карпатський», «Ужоцький», «Зачарованокрайський», «Синевирський», «Притисянський», «Синяцький» відповідно до наявності однойменних об'єктів, а саме біосферного заповідника, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків (рис. 3.4).

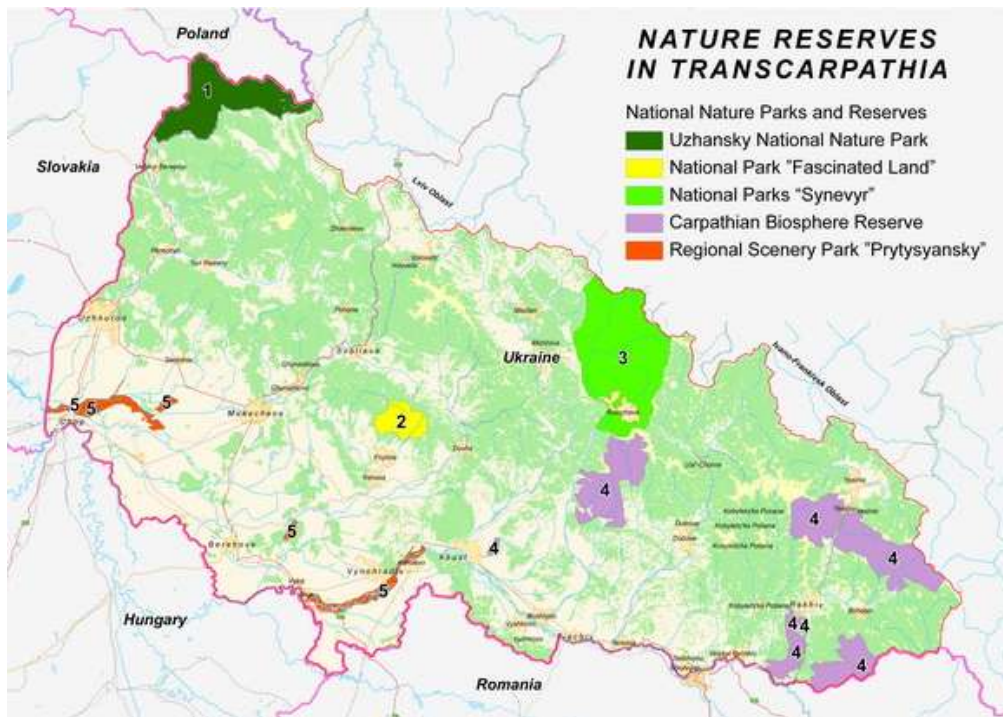

Рис. 3.4. Мережа об'єктів і територій природно-заповідного фонду Закарпатської області (станом на 2010 р.) [63]

Території меншого значення і площею менше 5000 га, на нашу думку, не має сенсу розглядати саме як ядра екологоорієнтованих туристичних кластерів, хоча вони можуть входити до кластерів. Територіальною дискретністю і територіальною дисперсією характеризується територія Карпатського біосферного заповідника, а територія Притисянського регіонального ландшафтного парку має ознаки територіальної фрагментації, бо не є суцільною через проходження певної ділянки р. Тиса територією

Угорщини. Ураховуючи особливості географічного розташування зазначених об'єктів, прийшли до висновку, що території, що наближені територіально одна до одної, мають складати єдиний екологоорієнтований туристичний кластер, а дискретні території на даний момент недоцільно враховувати.

Таким чином, для розробки ідеї і впровадження її у майбутньому доцільно розглядати утворення чотирьох екологоорієнтованих туристичних кластерів: «Карпатський», «Ужоцький», «Синевирський» і «Синяцький» (рис. 3.5).

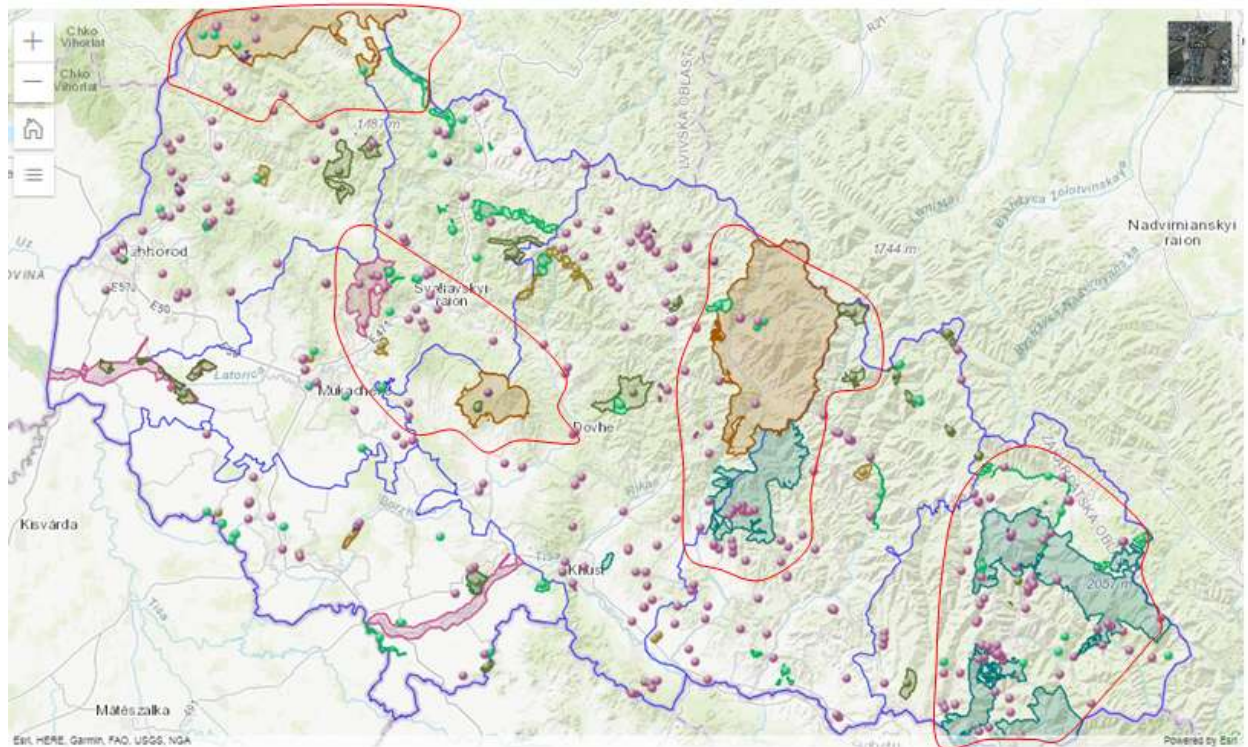

Рис. 3.5. Пропоновані екологоорієнтовані туристичні кластери (ареали, окреслені червоною лінією) у межах Закарпатської області

РЛП «Притисянський» не розглядаємо через фрагментацію території. До того ж попередня оцінка територіальної доступності і облаштованості, популярності показала найменше значення серед об'єктів, які зараз розглядаємо як потенційні для утворення ядра екологоорієнтованих туристичних кластерів.

РЛП «Синяк» і НПП «Зачарований край» пропонуємо розглядати у межах одного екологоорієнтованого туристичного кластеру «Синяцький». Такий варіант назви запропонований з точки зору більшої вагомості і

туристичної доступності саме цього об'єкту у зрівнянні з національним природним парком «Зачарований край» (незважаючи на більшу цінність території НПП з точки зору збереження біорізноманіття), а також ускладненості об'єднаної назви «Синяцько-Зачарованокрайський», що не сприяло б популяризації цього екологоорієнтованого туристичного кластеру через складну вимову.

Окремі фрагменти Карпатського біосферного заповідника, як-то заповідний масив «Долина нарцисів», ботанічні заказники «Юлівська гора» і «Чорна гора», також не увійшли до пропонованих екологоорієнтованих туристичних кластерів через територіальну дисперсію.

Слід окремо звернути увагу на г. Говерла, яка виступає як суперточка-тур у межах гірського масиву Українських Карпат і зокрема Карпатського біосферного заповідника. Територіально г. Говерла знаходиться у межах Закарпатської області. З території Закарпатської області до неї ведуть маршрути, як правило спортивно-туристичні, а не екскурсійні чи пізнавальні, екологоорієнтовані, з Лазещини та Козьмешика. Якщо говорити про доступний для більшості екологоорієнтований туризм і популяризацію екологоорієнтованого туристичного кластера, то доцільно г. Говерлу віднести до аналогічних кластерів, утворених зі сторони Івано-Франківської області з урахуванням кращої доступності найвищої точки України з туристичних баз с. Заросляк, до якого ведуть і транспортні шляхи. Але г. Петрос доцільно включити саме до Карпатського екологоорієнтованого туристичного кластеру, бо найзручніший підйом на нього саме з с. Лазещина.

Крім цього, з огляду на воєнних стан, відвідування прикордонних лісових масивів Карпатського біосферного заповідника заборонено. Сходження на найвищі вершини можливе тільки з вузько визначених незручних точок. Залишаються наразі недоступними такі атракції як г. Піп Іван Мармароський, Гуцульські Альпи (Мармароський масив), вдсп Ялинський, територія Трибушанського природоохоронного науково-дослідного відділення, полонина Лисича, ін.

Екологоорієнтований кластер «Ужоцький» наразі не зможе розвиватися повноцінно через закритість переважно більшої території Ужанського НПП під час воєнного стану, хоча крайні 10 років відзначилися позитивною динамікою розвитку у його межах цілорічної екологоорієнтованої туристичної діяльності. Так, недоступними наразі (під час діє воєнного стану) є перехід Ужоцький, Праліси, г. Кременець (рис. 3.6).

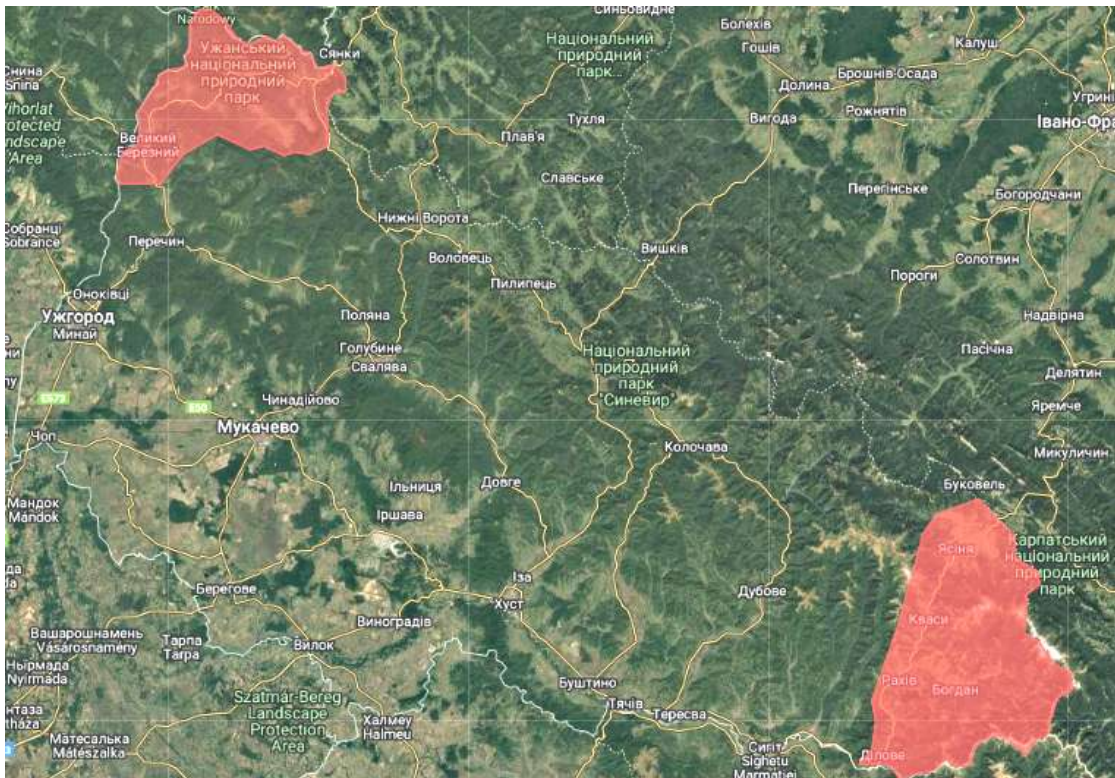

Рис. 3.6. Зони у Закарпатській області, заборонені для відвідування під час воєнного стану (позначені червоними ареалами) (укладено автором на основі Google Maps)

НПП «Синевир» пропонуємо об'єднати в один екологоорієнтований туристичний кластер разом з ділянкою Букових пралісів Карпатського біосферного заповідника з урахуванням територіальної наближеності.

У сучасних умовах реалізація на місцевості одразу чотирьох екологоорієнтованих туристичних кластерів, які б функціонували відповідно до Концепції сталого / збалансованого розвитку, відповідали б міжнародним і європейським документам зеленої економіки, наразі є неможливою і за причини обмежених ресурсів для їх впорядкування і запуску як кластерів. Тому постає задача обрати один з них, з якого доцільно розпочати таку

діяльність і який відповідно буде потреба розглянути у межах цієї кваліфікаційної роботи. Звернемося до результатів оцінки територій ПЗФ, виконаної у межах кваліфікаційної роботи бакалавра (табл. 3.2)

Таблиця 3.2

Рейтинг територій ПЗФ Закарпатської області на основі показників, важливих для розвитку екологоорієнтованих видів туризму

Територія ПЗФ	Популярність серед туристів	Доступність	Облаштування території та маршрутів	Інформаційна значущість	Загальний показник
Карпатський біосферний заповідник	5	5	5	6	21
НПП «Зачарований край»	3	4	3	3	13
Ужанський НПП	4	1	4	5	14
НПП «Синевир»	6	6	6	4	22
РЛП «Притисянський»	1	2	1	1	5
РЛП «Синяк»	2	3	2	2	9

(оцінено і укладено автором)

Відповідно до отриманих значень, доцільно розпочати справу зі створення першого екологоорієнтованого туристичного кластера на території Закарпатської області на основі НПП «Синевир». Територія є доступною, популярною, має достатню інформаційну підтримку в електронних засобах інформації, володіє достатнім природним та самобутнім етнокультурним потенціалом для розвитку пізнавального, природного, рекреаційного, спортивного відпочинку як різновидів екологоорієнтованих видів туризму, має вже сформовану мережу екомаршрутів.

Компонентну структуру екологоорієнтованого туристичного кластера доцільно представити такими компонентами: об'єкти та території ПЗФ, відносно збережені куточки природи, екоорієнтована туристична інфраструктура, інформаційні агенції з популяризації екологоорієнтованих видів туризму тощо [20]. Основною атракцією у таких екологоорієнтованих туристичних кластерах виступають ділянки природного ландшафту.

Основним мотивом подорожі – відпочинок на засадах сталого розвитку. Розглянемо НПП «Синевир» на відповідність зазначеним критеріям.

3.4. Екологоорієнтований туристичний кластер «Синевирський»

Серед потенційних учасників екологоорієнтованого туристичного кластеру «Синевирський» відзначаємо об'єкти кількох категорій:

По-перше, це сам НПП «Синевир» як природоохоронний об'єкт, який має юридичний правовий статус; пропонує цілу низку екологоорієнтованих туристичних маршрутів; отримує потужну інформаційну підтримку (<https://travelua.com.ua/ukraine/zakarpattyia/sinevir.html>, <https://www.karpaty.info/ua/uk/zk/kh/synevyr/sights/park/>, <https://synevyr-park.in.ua/novyny/page/3/>), яка сприяє популяризації території; відрізняється подієвою активністю, зокрема фольклорно-етнографічним фестивалем «На Синевир трембіти кличуть» (Міжгірський район); освітньою, просвітницькою, науковою, екскурсійно-туристичною діяльністю. Така різноманітність видів діяльності надає право уважати НПП «Синевир» ядротвірною установою у структурі екологоорієнтованого кластера «Синевирський» і навіть на перших етапах у Закарпатській області в цілому.

Іншими елементами пропонованого екологоорієнтованого туристичного кластеру «Синевирський» мають бути територіальні громади, зокрема місцева влада, бізнес і місцеве населення. Територія пропонованого екотуристичного кластеру знаходиться у межах Хустського району Закарпатської області. Потрібна активізація діяльності місцевої влади і бізнесу для створення комфортних умов розвитку екологоорієнтованих видів туризму. Від туристичних організацій вимагатиметься наявність спеціально підготовлених екскурсоводів і супроводжувальних по маршруту осіб з глибокими знаннями місцевих особливостей рослинного і тваринного світу, ландшафтів, гідрографії, загальними знаннями про природу і збереження довкілля, красзнавчим світоглядом, уміннями орієнтування на місцевості. Ще

однією додатковою рисою екскурсоводів має стати любов до природи, бо саме вона надасть різнобарвності мовленню і допоможе відійти від нудних теоретичних лекцій до наставлення на любов до природи і довкілля у цілому. Звичайно, далеко не всі туристичні агенції підуть на таку витратну підготовку і перепідготовку кадрів, тому припускаємо на перших порах необхідність стимулювання місцевою владою підготовки кадрів. У подальшому, при популяризації і поширенні інформації про функціонуючий екологоорієнтований туристичний кластер, збільшаться туристичні потоки до Закарпатської області, зокрема і іноземців, бо в Європі вже більше десятиліття екологоорієнтовані види відпочинку є дуже популярними.

Важливим елементом екологоорієнтованого туристичного кластеру є наявність садиб, готелів, які б відповідали умовам зеленої сертифікації. На перших порах це можуть бути сільські садиби, які підтримують принципи розвитку на основі критеріїв зеленої економіки та сталого / збалансованого розвитку. У подальшому слід намагатися сертифікації таких установ міжнародними екоорганізаціями. Є окремі садиби, які зараз позиціонують себе як екологоорієнтовані і рухаються у цьому напрямку далі. Це Мастоки у Газди, Берлога-Синевир, Шепіт Карпат тощо.

Наступним елементом екологоорієнтованого кластеру має бути харчування, організоване на органічній продукції місцевого агросектору і приклади якщо є. В основному, заклади харчування, які працюють зараз, орієнтуються на звичайного споживача. Уведення у раціон місцевих продуктів допоможе посилити риси самобутності і дозволить перейти у майбутньому до розряду екологоорієнтованих закладів харчування. Позитивною рисою є наявність магазинів з екопродукцією. Так, у магазинах присутня натуральна продукція марки «СиневирЕко».

Найскладнішим елементом для повноцінної реалізації екологоорієнтованих туристичних продуктів є і залишиться транспортна інфраструктура від стану самих транспортних засобів до облаштованої інфраструктури і стану доріг. Транспортні засоби мають відповідати засадам

зеленої економіки, а на перших порах зменшити шумове і вихлопне забруднення атмосфери.

Допоміжним елементом при розгляді екологоорієнтованого саме туристичного кластеру є сільське господарство, фактично місцеві виробники сільськогосподарської продукції, ринком збуту якої виступає свій регіон. Орієнтація на органічне землеробство для цих підприємців стане необхідною умовою для подальшого постачання власної продукції у готелі та ресторанні комплекси. Сільськогосподарські виробники продукції кормового призначення або продукції, яка не буде постачатися у місцеві заклади і на місцевий ринок, зможуть продовжити свою діяльність як і раніше.

Відповідно до запропонованої авторської Програми розвитку екологоорієнтованого туризму у Закарпатській області, доцільно згадати і такий елемент роботи як популяризація екологічного світогляду, екологічних знань на засадах сталого розвитку. Пропонуємо дві програми, які орієнтовані на відпочивальників і екскурсантів різного віку.

Перша програма «Карпатська лабораторія природи: День дослідника на Синевирі» орієнтована на молодь учнівського віку – школярів середніх і старших класів. Метою заходу є поглиблення знань про екосистеми Синевирського НПП, підвищення екологічної свідомості та формування навичок відповідального ставлення до природи шляхом інтерактивних досліджень і творчих завдань.

Програма заходу включає 5 етапів:

1. Екскурсія-дослідження «Таємниці Синевирського озера» (2 години) охоплює вивчення флори і фауни навколо Синевиру з використанням біноклів і луп, ознайомлення з впливом клімату і антропогенної діяльності на унікальну екосистему озера.

2. Інтерактивний квест «Еко-детективи Карпат» (1,5 години) передбачає командну гру на основі завдань, пов'язаних із пошуком фактів про місцеві види рослин і тварин та способи їхнього збереження.

3. Майстер-клас «Екологічна листівка з Карпат» (1 година) охоплює практичну діяльність зі створення листівок з природних матеріалів із закликами до захисту природи (листи, мох, кора, які вже зібрані напередодні фахівцями НПП без надання шкоди природі) і воркшоп щодо використання вторинних матеріалів.

4. Семінар «Збережемо Синевир разом» (1 година) можна провести як факультатив у залежності від якості учнівського колективу і сезону року (світлового часу). Передбачається, що він охоплюватиме дискусію з експертами про важливість екологічного туризму і загрози грінвошингу та презентацію учасниками своїх ідей щодо зменшення забруднення та збереження природи.

5. Еко-акція «Чиста стежка» (1 година) пропонується на завершення заходу з фотографуванням і розміщенням новини на сайті НПП. Звичайно з цієї акції можна розпочати програму, а можна поєднати з першим етапом.

Друга програма «Карпатські горизонти: Екотур на Синевир» орієнтована на дорослих туристів, представників екологічних громадських організацій, органів місцевої влади, активістів і просто відпочивальників. Метою заходу є залучення туристів до активного екологоорієнтованого відпочинку, підвищення екологічної свідомості та розвиток навичок відповідального ставлення до природи шляхом освітньо-розважальних активностей.

Програма заходу включає 6 етапів:

1. Екскурсія «Екосистема Синевиру: унікальні куточки Карпат» (2 години) передбачає похід лісовими стежками з гідом-екологом, ознайомлення з ендемічними видами рослин і тварин, особливостями льодовикового походження озера, отримання інформації про збереження біорізноманіття та способи мінімізації туристичного впливу.

2. Лекція-дискусія «Сталий туризм у Карпатах: виклики та можливості» (1 година) охоплює аналіз сучасних загроз довкіллю від

туризму, дискусію щодо практик екологоорієнтованого відпочинку та способів підтримки місцевих громад.

3. Майстер-клас «Екостежка: як створити свою туристичну міні-маршрут» (1,5 години) включає практичний воркшоп зі створення концепції туристичної стежки з мінімальним втручанням у природу, вивчення принципів розміщення інформаційних стендів та маркування стежок.

4. Фотосафарі «Дикі Карпати: захоплюючі кадри природи» (1,5 години) реалізується як професійна і аматорська фотозйомка дикої природи (під керівництвом фотографа-професіонала) вздовж спеціально обладнаного маршруту, практичні поради щодо фотографування ландшафтів і тварин із дотриманням етичних норм.

5. Проведення воркшопу «Смак Карпат: локальна кухня та екопродукти» (2 години) з дегустацією страв, приготованих із місцевих органічних продуктів, зі спілкуванням з представниками місцевих екогосподарств та обговоренням можливостей розвитку гастрономічного туризму.

6. І беззаперечно Еко-акція «Чистий Синевир» (1 година), яка може бути поєднана з іншими етапами. Відрізняється від попередньої додатковими активностями як сортування зібраного сміття для подальшої переробки.

Звісно, не може обійтися така справа без підтримки громадських і фінансових організацій. Популяризація підходів зеленої економіки для розвитку громад знаходила і буде у подальшому знаходити інформаційну, консультаційну, правову підтримку від Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму, а фінансову – від міжнародних фондів.

Екологоорієнтований туристичний кластер «Синевирський» буде спроможний забезпечити розвиток таких видів туристичних активностей як рекреаційна, спортивно-туристична, пізнавальна, науково-освітня тощо.

ВИСНОВКИ

Під час магістерського дослідження здійснена спроба реалізації на засадах сталого розвитку принципів стратегічного геопланування Закарпатської області на прикладі екологоорієнтованих видів туризму.

У результаті виконання завдань дійшли до таких висновків:

1. Перехід до сталого розвитку на основі ноосферної концепції в туристичній галузі неможливий без зміни мислення і світогляду людини. Екологоорієнтовані види туризму, включно з екопросвітництвом, цьому сприяють, маючи значний потенціал для забезпечення збалансованого природокористування та зменшення негативного впливу на довкілля. Реалізація таких ініціатив відповідає глобальним цілям сталого розвитку, визначеним ООН, особливо цілі 11 – Сталий розвиток міст та громад. Інтеграція принципів сталого розвитку в туристичну діяльність забезпечує гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів. Це підкріплюється рекомендаціями UNWTO, Комітету з туризму та сталого розвитку, Глобальної Ради сталого туризму, Кіотським протоколом, Програмою UNEP. Застосування цих підходів у туристичній галузі України дозволить створити ефективні механізми для розвитку екологічно відповідального туризму, який підтримує збереження біорізноманіття та сприяє сталому розвитку місцевих громад.

2. Аналіз публікацій показав, що термінологічна база залишається значною (екотуризм, відповідальний туризм, альтернативний туризм) для позначення туризму, який базується на екологічній свідомості, бережливому ставленні до навколишнього середовища, охороні спадщини. Ми пропонуємо під екологоорієнтованими видами туризму розуміти ті види туристичних активностей, які забезпечують туристичні потреби споживачів з одночасною мінімізацією негативного впливу на природне середовище та етнокультурний колорит, сприяють екологічному просвітництву, створюючи таким чином умови для динамічного розвитку території з одночасним збереженням цілісності і збалансованості еколого-економічної системи регіону.

3. Аналіз туристичного потенціалу Закарпатської області з метою виявлення можливостей залучення до екологоорієнтованих видів туризму показав його значну різноманітність, унікальність і відповідність. Найпотужнішим фактором визначили природні компоненти, зокрема значну площу ПЗФ і наявність таких категорій як Карпатський біосферний заповідник, НПП Синевир, значна залісненість території - букові праліси Карпат, переважно гірські малозмінені людиною території - Свидовецький, Чорногорський хребти, Горгани, багата гідрографічна мережа - Тиса, Тересля, Ріка, Солотвинські озера, термальні і мінеральні джерела - Поляна Квасова, Свалява, Лужанська. Культурна спадщина відзначена старовинними дерев'яними церквами, історичними об'єктами, подвієвими ресурсами, такими ремаслами як гуцульська бриндзя, ізяньське лозоплетиво, лисичівське ковальство тощо. Інфраструктурні ресурси найменш всього відповідають принципам сталого розвитку і екологоорієнтованого туризму через недотримання екоспрямованих покращень у побутовій галузі, зокрема використання екологічно безпечних матеріалів для будинку, альтернативних джерел енергії для забезпечення електроживленням, перехід на електро- чи водневі транспортні засоби

4. Рівень забезпеченості Закарпатської області різноманітними стратегіями та цільовими програмами, які прямо чи опосередковано відносяться до туристичної галузі та його екологоорієнтованих аспектів, у цілому задовільний. Зазначаємо відсутність документів, орієнтованих на сталий розвиток туристичної галузі, через слабе у їх змісті охоплення питання обмеженості ресурсів, екологічного стану довкілля, впливу на нього туризму, негативних наслідків на соціально-культурну сферу та відсутність розгляду такої проблеми як грінвошинг. На основі їх аналізу запропоновано проєкт Регіональної програми розвитку екологоорієнтованих видів туризму у Закарпатській області. У проєкті визначені такі стратегічні напрямки як облік і оцінка природних ресурсів, сприяння формуванню, популяризації та функціонуванню екологоорієнтованих туристичних кластерів, просвітницька

екологоорієнтована діяльність, еколого-освітні заходи туристичного спрямування, формування екологічного світогляду, розвиток екологоорієнтованої туристичної інфраструктури на засадах сталого розвитку, збереження природних і культурно-етнічних територій, відновлення територій, що потерпають від несприятливих природних процесів і нераціонального ведення господарської діяльності, моніторинг екологічного стану територій, які є потенційними для розвитку екологоорієнтованих видів туризму.

5. Здійснене геопланування мережі екологоорієнтованих туристичних кластерів Закарпатської області показало необхідність у майбутньому функціонування 5 екологоорієнтованих туристичних кластерів «Карпатського», «Ужоцького», «Зачарованокрайського», «Синевирського», «Синяцького» з урахуванням дискретності Притисянського РЛП його не розглядаємо. «Зачарованокрайський» і «Синяцький» кластери доцільно розглядати як один сукупний «Синяцький» з урахуванням милозвучності назви. Кластер «Ужоцький» наразі не зможе розвиватися через закритість більшої території Ужанського НПП під час воєнного стану. З урахуванням оцінки доступності, проведеної на попередніх етапах роботи, визначили перспективність екологоорієнтованого туристичного кластеру «Синевирський». Спроектована його модель містить обґрунтування, оцінку умов і ресурсів, визначення проблем і напрямків подальшого розвитку, екологопросвітницькі заходи на його базі для дітей, молоді, дорослих, фахівців у галузі сталого розвитку туризму. Уважаємо, що екологоорієнтований туристичний кластер «Синевирський» буде спроможний забезпечити розвиток таких видів туристичних активностей як рекреаційна, спортивно-туристична, пізнавальна, науково-освітня тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмашій Я. І. Особливості туристичної діяльності в Закарпатській області. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2011. Вип. 2 (34). С. 35–41.
2. Архіпова Г. І., Ярова С. М. Екотуризм на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. *Вісник НАУ*. 2009. № 2. С. 100–104.
3. Безкоровайна Л. В. Стратегії зростання зеленої економіки як запоруки сталого розвитку туризму. *Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30–31 жовт. 2019 р. Умань : Візаві, 2019. С. 64–65.
4. Биркович В. І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С. 138–143.
5. Богуш Л. Г. Екотуризм як вектор інтеграції соціально-економічної та екологічної складових сталого розвитку. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. Київ : РВПС України НАН України, 2008. С. 254–260.
6. Бойко В. О. Екологічний туризм як складова зеленої економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8773> (дата звернення: 12.05.2024).
7. Бойко В. О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. *Агросвіт*. 2020. № 22. С. 58–65.
8. Бриль К. Г. Екологічно-орієнтовані види туризму як стратегічний напрям розвитку галузі в сучасних умовах. *Економіка та держава*. 2015. № 9. С. 23–27.
9. Вареник О. М., Дернова Л. О. Роль і місце туристичної галузі в контексті розвитку «зеленої економіки» в Україні. *Сучасні наукові погляди на вдосконалення економіки: перспективи та розвиток* : зб. тез наук. робіт

учасників Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів та молодих учених, 9-10 груд. 2016 р. У 2-х ч. Київ : Нова Економіка, 2016. Ч. 2. С. 18–21.

10. Воробйова О. А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій. *Екологічні науки*. 2012. № 2. С. 119–129.

11. Дмитришин М. В. Можливості розвитку сталого туризму під час війни. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 лист. 2023 р. Львів : ЛТЕУ, 2023. С. 14-16.

12. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навч. посібник. Київ : Альтерпрес, 2004. 192 с.

13. Добрянська Н. А., Нікіфорова С. І. Сучасні підходи до формування еко-туристичного продукту. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 лист. 2023 р. / Львівський торговельно-економічний університет. Львів : ЛТЕУ, 2023. С. 144–146.

14. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2021 рік / Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації. Ужгород, 2022. 146 с. URL : https://ecozakarp.at.gov.ua/wp-content/nd/Zakarp_reh_dop_2021.pdf (дата звернення: 12.10.2023).

15. Дригола К. В., Хлівіцька А. В. Зелена економіка як основа досягнення глобальних цілей сталого розвитку. *Ефективне управління економікою на світовому, державному та регіональному рівнях* : матеріали конф, 09 жовт. 2021 р. Київ, 2021. С. 72–76.

16. Екологічна безпека та економіка : монографія / Сокур М. І., Шмандій В. М., Бабець Є. К., Білецький В. С. та ін. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2020. 240 с.

17. Екологічний туризм / Т. Ф. Панченко. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 9. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України,

2009. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18690 (дата звернення: 21.12.2023).

18. Закарпатська область. Географічний атлас [Карта]. Київ : Мапа, 2011. 20 с. (Серія «Моя мала Батьківщина»).

19. Зінченко А. І. Маркетинг підприємств зеленого туризму : дис. ... канд. екон. наук. : 08.00.04 / Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2012. 215 с.

20. Іванович Д., Яцко О., Данілова О. Розробка екотуристичного кластера (на прикладі національного природного парку «Вижницький»). *Подорожі. Культура. Спорт: тренди інноваційного розвитку* : тези доповідей Всеукр. студентської наук. конф., 28 трав. 2024 р. Київ : Державний торговельно-економічний університет, 2024. С. 35–37.

21. Карманський А. К. Екологізація галузі туризму та рекреації в умовах впровадження «зеленої економіки». *Вісімдесят другі економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки*, 29-30 січ. 2024. URL : <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-4726/> (дата звернення: 17.02.2024).

22. Кобелька О. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого туризму в межах національних парків. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія Географія*. 2010. Вип. 1 (27). С. 400–405.

23. Ковалишин В. Р. Концептуальні підходи до сталого розвитку туризму в Україні: приклад Закарпатської області. *Економіка та управління національним господарством. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. Вип. 4 (162). С. 18–24.

24. Колотуха О.В. Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). URL : <https://geohub.org.ua> (дата звернення: 22.09.2024).

25. Коросташивець Ю. Спільні та відмінні риси понять «туристична послуга» та «туристичний продукт» за законодавством України та інших держав. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 7. С. 105–108.

26. Костриця М. М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2006. 196 с.
27. Кравченко Н. О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку. Ніжин : МІЛАНІК, 2007. 172 с.
28. Мелько Л. Ф. Туризм у контексті сталого розвитку. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія : Менеджмент та економіка туризму*. 2017. Вип. 48. С. 190–197.
29. Мельник А. В., Чир Н. В. Сучасні аспекти дослідження природно-заповідного фонду Закарпатської області як ядра для розвитку екологічного туризму. *Український географічний журнал*. 2019. № 3 (107) С. 43–52.
30. Миронов Ю. Б., Тучковська І. І. Сталий розвиток туризму: сутність, завдання та принципи. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції* : матеріали щорічної наук. конф. професорсько-викладацького складу та аспірантів Львівського торговельно-економічного університету, 11-12 трав. 2017. Львів : ЛТЕУ, 2017. С. 218–219.
31. Міщенко О. В. Теоретичні основи визначення сутності екологічного туризму. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Розділ 5. Географія туризму. 2010. Вип. 3. С. 155–160.
32. Морохович В. С., Лендел М. А., Морохович Б. В. Розвиток туризму Закарпатської області як складової туристичної галузі України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія Економічні науки*. 2020. Вип. 60. С. 12–17.
33. Москвяк Я. Є. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні України. *Вісник Хмельницького національного університету: Економічні науки*. 2022. № 2. Т. 1. С. 184–188.
34. Національна економічна стратегія на період до 2023 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 берез. 2021 р. № 179. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.12.2023).

35. Національний природний парк «Синевир». Історія та сьогодення / за ред. Колесника О. Б., Радченка О. Г. Ужгород : Патент, 2019. 440 с.
36. Ніколаєв К. Д., Ісаєнко В. М. Екологізація туристичної галузі, її роль у зменшенні впливу на біорізноманіття та навколишнє середовище. *Агроекологічний журнал*. 2009. Спецвипуск. С. 22–23.
37. Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Савчук А. Ю. Сталий розвиток туризму та рекреації: сучасні виклики й перспективи для України : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20754/1/tyruzsm_2022.pdf (дата звернення: 17.01.2024).
38. Паньків Н., Скрипник М. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туризму в Україні: виклики сьогодення. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2022. № 4. С. 229–240.
39. Пилипенко Г. М., Прушківська Е. В., Кусакова Ю. О. Компаративний аналіз розвитку зеленого туризму в Україні та світі. *Економічний вісник*. 2016. № 3. С. 145–153.
40. Про природно-заповідний фонд України : Закон України № 2456-ХІІ від 16.06.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 502. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 14.12.2023).
41. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : Проект Закону України від 07 серп. 2018 р. № 9015. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A> (дата звернення: 25.08.2024).
42. Програма ООН з навколишнього середовища. *UNEP* : офіційний вебсайт. URL : <https://www.unep.org/> (дата звернення: 25.08.2024).
43. Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2024-2026 роки : Розпорядження від 07 лист. 2023 р. № 976. URL : <https://zaktour.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/prohrama-2023-2026.docx.pdf> (дата звернення: 22.03.2024).

44. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років : Рішення обласної ради від 20 груд. 2019 р. № 1630. 146 с. URL : https://oda.carpathia.gov.ua/sites/default/files/imce/191228_rsr_2027.pdf (дата звернення: 22.03.2024).

45. Сердюкова О. М. Сутність сільського зеленого туризму. *Економіка та держава*. 2014. № 3. С. 87-90.

46. Соскида Н. Географія сучасних різновидів туризму Закарпаття. *Збірник наукових праць студентів географічного факультету. Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2020. С. 83–88.*

47. Стасюк І. Через масові вирубки Українські Карпати втратили 10 % лісів. Це площа шести великих міст. 14.10.2024. *Хмарочос* : вебсайт. URL : <https://hmarochos.kiev.ua/2024/10/14/cherez-vyrubky-ukrayinski-karpaty-vtratyly-10-lisiv-cze-ploshha-shesty-velykyh-mist/> (дата звернення: 22.11.2024).

48. Стецюк О. суспільно-географічний аналіз розвитку сільського зеленого туризму в Івано-Франківській області. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 29 (1). С. 203–212.

49. Стратегія розвитку Закарпатської області на період до 2027 року : проєкт / Волинський ресурсний центр. 192 с. URL : <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/regional%20development%20strategy%20until%202027.pdf> (дата звернення: 22.09.2024).

50. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України № 168-р від 16.03.2017. *Урядовий портал*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/24921.826501> (дата звернення: 16.11.2023).

51. Табенська О. І., Прилуцький А. М. Проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 51. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2494/2413> (дата звернення: 14.10.2024).

52. Тегза Я. Ужгород за рівнем забруднення атмосфери перебуває у другій десятці українських міст. *Закарпаття онлайн Beta* : інтернет-видання ЗМІ Закарпаття. 09 серп. 2016 р. URL : <https://zakarpatya.net.ua/Zmi/159353-Uzhhorod-za-rivnem-zabrudnennia-atmosfery-perebuvaie-u-druhii-desiattsi-ukrainskykh-mist> (дата звернення: 22.09.2024).

53. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2006. 537 с.

54. Топорницька М. Я., Правдюк В. М. Заповідники та туризм: шлях до сталого співіснування. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 лист. 2023 р. / Львівський торговельно-економічний університет. Львів : ЛТЕУ, 2023. С. 98–101.

55. Шахранюк-Онофрей С. І. Сільський зелений туризм як інструмент ефективного розвитку сільських територій прикордонних регіонів. *Вісник ДДФА. Серія : Економічні науки*. 2011. Вип. 2. С. 43–50.

56. Шелеметьєва Т. В., Черванська Д. С. Регіональна політика сталого розвитку туризму в Україні: науково-практичний аспект. С. 63–66.

57. Шульгіна Л. М., Бондар А. І. Аналіз еко-орієнтованих видів туризму: їх відмінні та спільні риси. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2010. № 1. С. 161–168.

58. Dictionary of Travel. Tourism and Hospitality / Ed. S. Medlik. London : Butterworth-Heinemann Etd., 1993. P. 43.

59. Halme M. Learning for sustainable development in tourism networks. *Business Strategy and the Environment. Special Issue: Networks, Environmental Management and Sustainable Development*. 2001. Vol. 10, Is. 2. Pp. 100-114. Wiley : onlinelibrary. URL : <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/bse.278> (22.09.2023).

60. Shevchenko H., Petrushenko M. Rural Tourism within the Sustainable Development Goals: the Case of Ukraine. SHS Web of Conferences. 2021. Vol.

95. URL : https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/06/shsconf_rebcos2020_01004/shsconf_rebcos2020_01004.html (22.09.2023).

61. Zaręba D. Ekoturystyka. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2020. 201 str. URL : <https://stezhky.org/stezhky/stalyj-turyzm/nebezpeky-turyzmu/> (22.09.2023).

62. Державна служба статистика України : офіційний вебсайт. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2024).

63. Заповідні території. *Регіональний інформаційний центр «Карпати»*. URL : https://carpaty.net/?page_id=183 (дата звернення: 10.11.2024).

64. Карпатіум : вебсайт. URL : <https://karpatium.com.ua/hirski-masyvy/hora-topas-krasna> (дата звернення: 10.11.2024).

65. Навчальний сайт з географії, всесвітньої історії та історії України. URL : <https://geomap.com.ua/uk-gr/497.html#&gid=maps&pid=1> (дата звернення: 18.11.2023).

66. Нематеріальна культурна спадщина Закарпаття: онлайн хаб / Обласний організаційно-методичний центр культури Закарпатської облради. URL : <https://nks.zakfolkcenter.info/> (дата звернення: 18.10.2024).

67. Особливості походів в Карпатах в час військового стану. *В похід Карпатами* : вебсайт. URL : <https://vpohid.com.ua/a/wartime> (дата звернення: 18.10.2024).

68. Природно-заповідний фонд Закарпатської області в розрізі територіальних громад. *Природно-заповідний фонд України. Природа України* : портал. URL : <https://pzf.land.kiev.ua/pzf-obl-7.html> (дата звернення: 10.09.2024).

69. Сталий розвиток. Вікіпедія : вільна онлайн енциклопедія. https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток (дата звернення: 22.06.2024).

70. Туризм і рекреація. *Закарпатська обласна рада*: Офіційний вебсайт. URL : <https://zakarpattya.gov.ua/zakarpattya/infrastruktura/turyzm-i-rekreatsiya/> (дата звернення: 09.10.2023).

71. Цілі сталого розвитку: завдання та індикатори / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/tsili-staloho-rozvytku-zavdannya-ta-indykatory> (дата звернення: 18.10.2023).

72. Tripadvisor : вебсайт відгуків. URL : <https://www.tripadvisor.com/> (дата звернення: 12.04.2024).

73. Sustainable Tourism Development. *World Tourism Organization* : офіційний вебсайт. URL : <https://www.unwto.org/sustainable-development> (дата звернення: 18.10.2023).

74. Uzhgorod.net.ua : інформаційно-аналітичний інтернет-портал. URL : <https://uzhgorod.net.ua/news/114259> (дата звернення: 12.10.2023).

75. What is Sustainable Tourism? *Global Sustainable Tourism Council* : офіційний вебсайт. URL : <https://www.gstcouncil.org/what-is-sustainable-tourism/> (дата звернення: 12.04.2024).